IVSTI LIPSI DE AMPHITHEATRO LIBER.

In quo forma ipſa Loci expreſſa, & ratio ſpectandi.

Cum æneis figuris.

OMNIA AVCTIORA VEL MELIORA.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
cIↃ. IↃC.IV.

Cum Priuilegiis Cæſareo & Regio.

BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE III NAPOLI

AD LECTOREM.

CVM *vniuerſam rem Spectaculorum veterum illuſtrare ſtatuiſſem, Muneris inquam vtriuſque, tum Circi, & Scenæ; atque ad eam cogitationem parata mihi iam materia omnis & ſeges eſſet: valdè pro bono mihi viſum, imò neceſſario, de Locis ipſis eorumq́; formâ quadam prædici. Nam cùm ratio tota ludorum innexa iis & apta ſit: fit omnino, vt qui illa non capiat, iſtos parùm firmiter teneat, & caligans hæſitanſq́; neſciat, etiam quæ ſcire ſe arbitratur. Itaque cùm libros meos De Gladiatoribus iam emiſiſſem, non ſine caueæ Senatoriæ & Equeſtris aliquo plauſu; illos De Venatione in manibus haberem & perpolirem: hoc quod vides, De Amphitheatro, priùs contexui: in quo imago, facies, habitus omnis Arenæ expreſſus, quà ſtilo meo, quà penicillo. Nam nec formas & imagines operum neglexi. etſi fateor, maiorem me rationem rituum duxiſſe, quàm Architecturæ. Illis enim hæc noſtra ſeruiunt & prælucent, vt illos cenſemus ſcriptoribus priſcis. Tamen nec Architectura ſpreta à me prorſus, quatenus ea quidem ad voluptatem aliquid conferre videretur, ſiue admirationem. Sed quidquid hoc eſt operæ, feriatum id mihi & verè ludicrum fuiſſe, non nego. Vix enim duodecim dierum tota iſta ſcriptio & meditatio eſt: quos lege ac more ſepoſitos à feriis publicisq́; Lectionibus, transferre mihi viſum ad hanc curam. Nec ad-*

firmatione aliâ res eget. ipſum ſyntagma oſtendet, non eâ curâ ac cultu fortaſſe, quo quædam è meis. Sed quid opus, aut neruos in remiſſionibus intendere? aut ſeriò tractare ludos? Mihi (licet Inuidiâ audiente & gemente hoc dicam) non iſta, non alia ex Antiquitate tractare nimis arduum: ad quæ explicanda otium fortaſſe aut voluntas deeſſe mihi poterit, vix facultas. Nec placeant ſibi nimis, qui neſcio quid tale adnotant & decerpunt per partes. Sed me amor aliùs ſtudij iam incendit, & acri quodam thyrſo pectus mihi percuſſit alta illa Diua. Sapientiam intellego: cuius meracos puroſq; fontes nunquam erit vt nimis miſceam aut diluam mitioribus iſtis ſuccis. Adhibebo tamen: ſed vt luſum, non vt curam; vt acceſſionem, non vt opus. Quem eumdem animum in his talibus, mi Lector, ex animo tibi opto. Salue.

I. LIPS. I.

I. LIPSI DE AMPHITHEATRO LIBRI

CAPVT PRIMVM.

Dialogi occaſio. Florentij laus. Vrbs diruta, non diruta: & ſplendidæ eius ruinæ.

CVM Romæ adoleſcens admodum agerem, luſtrandæ & noſcendæ inprimis antiquitatis: familiaritas mihi fuit ſane vtilis cum Nicolao Florentio, populari noſtro: viro, à quo elogium hoc Veritas numquam ſpernet, veræ modeſtiæ & doctrinę. Sed illa, in eo ſtatim & aſpectu ipſo elucebat; hęc, ſecreta magis & recondita, nec eruenda niſi in conſuetudine aliquâ & vſu. Vt gemmarum lapidumque arcanæ vires, non niſi attritu & experiendo apparent: ſic in pleriſque vera eruditio, quę interiori animo inſita, foras non ſpectat aut pendet. Alienus enimuerò hic noſter ab omni ambitione ſiue typho, Batauâ quadam ſimplicitate agebat: quique ſcire ipſe, quàm ſciri; noſſe multa, quàm à multis noſci præoptabat. Sed cumprimis illi ſtudium & ſcientia locorum, monumentorumque veterum: quę curioſè iam aliquot annos luſtrabat, indagabat: acri quodam & directo iudicio, noua cum priſcis, priſca cum illis componens. Haud temerè illum fugiebat, quid, non dicam in quaque parte Vrbis, ſed Italię, eximium fuiſſet: & ex leuibus quibuſdam errantibuſque veſtigiis, mirum quàm ſagaciter perueniebat ad cubilia ipſa rerum. Cum hoc igitur viro & ſermo mihi tunc creber, nec infrequens ambulatio fuit: cùm ſtudio quodam Antiquitatis incenſus (cuius amor, vt, cum Pindaro dicam, pupugerat mihi mentem) ſæpe & peterem, & promerem aliquid, ex hoc theſauro. Quod ipſum accidit die quodam æſtiuo pomeridiano, cùm ego eum ſtatim à prandio (vnà enim fueramus) manu

Nic. Florentij laus.

Doctrina vera, non iactabūda.

prendens, Imúſne? inquam. Quò iam? inquit ille. Solemni noſtro more, inquam, per colles iſtos ambulatum. Ille paullò adductior, At ſolem hunc non vides Lipſi? inquit. quem ſcire debes peregrino capiti Romæ non amicum. Ego cum riſu, De ſole ſecurus es, meâ quidem cauſsâ, inquam. Vetus ego illi alumnus, nec quidquam metuo à meo Phœbo. Ita mox ſumptis palliis exiuimus, & prætèr Vipſanij Pantheon tranſgreſſi, collem Capitolinum aſcendimus, deſcendimus: tandemque per Forum Rom. & Titi arcum ſiue fornicem euntes, haud procul ſtetimus à Principis eius* mole. Pedem enim hîc fixit Florentius, Et víſne Lipſi, inquit, diſperſa in hoc campo oſſa paullíſper legamus magnæ matris? Romam dico. cuius reliquias & velut cineres adhuc vides, etſi crematæ non vno buſto, euerſæ non vno fato. Tres ad pulcherrimum hoc mundi opus euertendum dij conſpirarunt, Cronus, Vulcanus, &* pater ipſe gentis.

Sol Romanus noxius inſuetis.

*Amphitheatro Titi.

Roma ſæpius euerſa, nō periit.

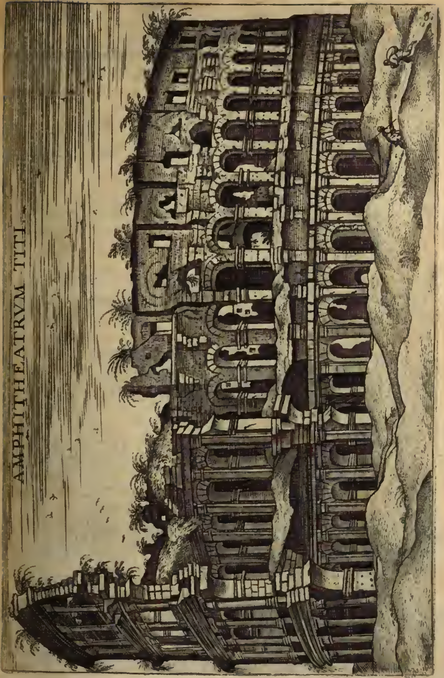
*id eſt, Mars.

Non tamen annorum ſeries, non flamma, nec enſis
Æternum potuit hoc abolere decus.

vt antiquus quiſpiam poëta verè ait. Scilicet hæc ipſa ruta & cæſa ſpirant etiam Romam veterem, & velut ſcintillas emittunt priſci ſplendoris. Ex parietinis ecce iſtis, & ex lapidibus, imago ſtatim animo oboritur vrbis, quę vna fuit ab omni æuo, vna erit. Sed iam diſtinctiùs luſtremus. Viden' tu collem illum ad læuam? Eſquilię ſunt. Radices eius? ibi Carinæ. paullò longiùs, Thermæ Titi. Hîc, Vicus ſceleratus. Et cùm diceret ille ſedulò atque indicaret; ego in aliâ cogitatione defixus, oculos & mentem omnem habebam in ædificio, quod exaduerſum erat. Itaque latus mihi tetigit, & Itáne aliud agis? inquit. Ignoſce, inquam. Inuitos oculos meos traxit, & velut faſcinauit, eximia illa moles. Et dic ſodes, cuius hoc opus? quando? quâ fini? quâ olim formâ? Florentius renidens, Næ tu multa ſimul & ſemel petis, inquit. ac vereor, cum Plautino illo Sycophantâ, ne face & viatico nobis opus ſit, ad tam longæ narrationis iter. Tamen docebo te in parte. tranſi huc, & propius luſtra.

Tacita quædam maieſtas ruinarum.

Amphitheatri ſemiruta moles.

AMPHITHEATRVM TITI

CAPVT II.

Ad Amphitheatri deſcriptionem aggreſſio. Primò de nominibus eius quæſitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.

IAM intrauimus; & videmus ecce confuſam loci faciem, & formam verè informem. Lacera omnia & dirupta, nec aliud quàm egregij operis vmbra & cadauer. Itaque cum ſuſpirio ad Florentium, Heu quæ iſta res? inquam. Manu omnia diruta, vt video, aut collapſa æuo: ſine articulis vllis priſci corporis, ſine membris. & quis mihi eruet ex iſtis verum vultum? Periti, inquit Florentius. inter quos non ego: tamen quoniam auidè aues, lineas tibi eius operis videor poſſe ducere, & deformare id in parte. Adiuua hoc, Florenti, inquam ego, per tuam fidem. Certè ſi vllum opus dignum memoriâ & notitiâ noſtrâ eſt; videtur iſtud. Nec erras, inquit. Itaque cum Ariſtophane,

* Ἐκ τῶν ποδῶν ἐς τὴν κεφαλήν σοι πάντ' ἐρῶ:

*A capite aduſque calcē cuncta ediſſeram.

quod ſciuero quidem ego, poteroque. Nam quædam etiam eſſe, in quibus hæreo & caligo, non nego.

*Quia Neronis cum capite Coloſſus in vicinia.

Trina nomina eius ludicri loci.

*Li. XLIII.

Vaſtum igitur hoc omne quod vides, ſpectaculi locus fuit & ludicræ voluptatis. * Coliſſæum, vt ſcis hodiè dicunt: priſci Amphitheatrum, & ſæpe Caueam, ſæpe Arenam. Tria enim hæc nomina reperio. Amphitheatrum Græcâ voce ideò, quia gradus circùm vndique, & ſedilia continenter diſpoſita ambibant in orbem. Dio * Caſſius: Θέατρον κυνηγετικὸν, ὃ καὶ Ἀμφιθέατρον, ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν, προσερρήθη: *Theatrum venatorium, quod & Amphitheatrum dictum eſt, ex eo, quòd ſedes vndique in orbem habeat, ſine vllâ ſcænâ.* At Cauea Latinis; ab interiore hac parte quæ concaua, vt vides, & capaci quodam profundo. Quod nomen quidem apud antiquos (liberâ repub. dico) in * theatris ferè hæſit: ſed ſub Principibus, cùm gratia & vſus Amphitheatrorum increbuiſſet, bono iure migrauit ad iſta. Ammianus libro XXIX. *Alter in Amphitheatrali caueâ, cùm adfuturus ſpectaculis introiret.* Tertullianus contra Marcionem: *Quid? non in omnem libidinem ebullis? non frequentas ſolemnes voluptates Circi furentis, & Caueæ ſæuientis, &*

Cauea à cauo dicta priſcis.

* Et vix aliter apud Ciceronem ac veteres.

At nouis pro ipſo Amphitheatro.

tis, & Scænæ laſciuientis? Vbi cùm ſæuitiam Caueæ adtribuat, clarum eſt intellegi de Amphitheatro. Saluianus pariter: *Quidquid immoderationis in Circo, quidquid furoris in Caueis.* Iulius Firmicus: *Nati ſub ſidere Caniculæ, erunt venatores, arenarij, parabolarij, & qui ſub conſpectu populi, in Caueis, cum feris pugnent.* Prudentius:

*Quid puluis Caueæ ſemper * funebris, & illa*
Amphitheatralis ſpectacula triſtia pompæ?

* Funera autem ad Scænam referri non poſſunt.

Idem iterùm de Virgine Veſtæ quæ it ad Gladiatores ſpectandos:

Inde ad conſeſſum Caueæ pudor almus, & expers
Sanguinis it pietas.

Appuleius item apertè: *Dies ecce muneri deſtinatus aderat, & ad conſeptum Caueæ, proſequente populo, pompatico fauore deducor.* Tertullianus (ſi recta lectio eſt) Caulam etiam in libello De Spectaculis dixit, nouè magis quàm impropriè: *Ceterùm qualia illa ſunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit? credo Circo, & vtráq; Caulá, & omni Stadio gratiora.* Vbi eâ voce includit etiàm Theatrum, niſi ſi legendum *Caueá.*

Caula, pro caueá.

CAPVT III.

Arenæ nomine dictum eumdem locum. ideò quia ſterni arená ſolitus. Cuius generis ea ſtratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus, & declaratus.

SED & Arenam dixêre vulgò, ſcilicet quia is locus deſabulari ſolet, & arenâ ſterni in vſum pugnę. Nam ſi lapide aut ruderato: in tam crebrâ effuſione ſanguinis, lubrico ſtatim pauimento, quę ratio ſtandi aut certandi? Arenam iniecere igitur, quę bibula: & quàm ipſam renouare & velut inarare etiam ſoliti per interualla ludorum. Martialis oſtendit, de Leone ſubitò efferato:

Cauſſa inſternendæ arenæ.

Quam per pueros quoſdam, no ſine luſus ſpecie, renouabant.

Nam duo de tenerá iuuenilia corpora turbá,
Sanguineam raſtris quæ renouabat humum,
Sæuus & infelix furiali dente peremit.
Martia non vidit maius Arena nefas.

Et credo quidem vulgariam arenam inſterni ſolitam: niſi quòd

quidam raſuram lapidis albi deſtinarunt etiam huic rei, quæſitâ gratiâ candoris. Plinius libro XXXVI. *Inuenere & alium vſum eius lapidis, in ramentis quoque, Circum maximum ſternendi, vt ſit in commendatione & candor.* Nec ſcio an ad hunc morem, mentem & calamum Ouidius flexerit, cùm de Gladiatorum ſpectaculo ſcribit:

Arena à lapide raſa.

Altera treſque ſuper raſâ celebrantur arenâ.

Raſam enim arenam ingerunt hîc conſenſu fidi & priſci libri, nec cauſſam adiectionis aliam facilè inuenio ab iſtâ. Niſi ſi Raſa ideò, quia ſuperficies illa æquabilis, terſa vento & velut raſa. At Principes interdum, arenę loco, inſtrauere minium aut chryſocollam. Plinius: *Viſumque eſt Neronis Principis ſpectaculis Arenam Circi chryſocollâ ſpargi, cùm ipſe concolori panno aurigaturus eſſet.* Suetonius de Caio: *Edidit & Circenſes quoſdam præcipuos, minio & chryſocollâ conſtrato Circo.* Sed hęc monſtrorum aliquot dementia. quibus ſatis non fuit oſtentare opes ſuas in ſpectaculis: voluerunt & calcare. Ceterùm Editorum vulgus contenti, vt dixi, arenâ. Inde ea vox paſſim pro certamine Amphitheatrali, proque ipſo loco. Tacitus: *Spectacula gladiatorum idem ille annus habuit, pari magnificentiâ ac priora: ſed fœminarum Senatorumque illuſtrium plures per Arenam fœdati ſunt.* Iuuenalis:

E minio etiam, aut chryſocollâ.

Arena pro certamine & loco.

——— & municipalis Arenæ
Perpetui comites.

Suetonius: *Equeſtrem ordinem vt Scænę Arenæque deuotum adſiduè proſcidit.* Horatius:

Ne populum extremâ toties exoret Arenâ.

Capitolinus: *Multos qui ſecum in Arenâ pugnaſſent, ſe Prætores videre.* In edicto Ædilium: *Quíve in Arenam, depugnandi cauſſâ, ad beſtias intromiſſus fuerit.* Sed nónne & Circus & Stadium, inquies, arenis ſtrata? non & illa igitur in communionem admiſſa huius vocis? Strata: ſed non admiſſa. caue credas. quotienſque Damnari in Arenam, Arenâ mitti, taliaque in Iuriſconſultis ſiue Hiſtoricis legis; cautè accipias de ferro tantùm, aut cultro. id eſt, Gladiatoribus, aut Venatione. & magis pro iſtâ. Imperator quidem clarè diſcriminat ecce à Circo, lege VIII. C. De repudiis: *Nec vllo modo vxorem expellet, niſi adulteram, vel Circenſibus, vel Theatralibus, vel * Arenarum ſpectaculis ſe prohi-*

An eâ voce & Circus veniat?

Nô videri.

* Id eſt, vtriuſque muneris.

prohibente gaudentem. In quo vſum quemdam ſermonis obti-nuiſſe potiùs,quàm rationem non infitebor. Ab hac ſtirpe Are-narij, qui in arenâ depugnant. Symmachus: *Dies muneris no-ſtri tempori admouetur: cum largitas candidati ſola non ſufficit, ſi lau-tioribus Arenariis deſeratur.* Arcadius Iuriſconſultus: *Si ea rei conditio ſit, vbi Arenarium teſtem, vel ſimilem, admittere cogimur.* id eſt, Arenâ alterutrâ pollutum: ideoque infamem. Tertullia-nus: *Scænicos, Xyſticos, Arenarios illos amentiſſimos, quibus * viri animas, fœminæ autem illis etiam corpora ſua ſubſternunt.* Ita ſcri-bendus indubiè is locus: & ſignificat pius & ſeuerus noſter Cen-ſor, inſaniiſſe in hoc genus hominum non vnam Fauſtinam. Nimirum, vt poëta ait, --*ferrum eſt quod amant:* Imò telum. Nec alia, quod ſciam, loci huius nomina. Nam eiuſdem Ter-tulliani illud inuolutum, libello de Spectaculis,cap.XII. emen-datione verâ euoluo. Legunt vulgò: *Quid ego de horrido loco di-cam quem nec periuria ſuſtinent? Pluribus enim & aſperioribus no-minibus Amphitheatrum conſecratur, quàm Capitolium omnium dæ-monum templum eſt.* Fruſtrà quæras hæc nomina. Scribo igitur, & diſtinguo: *aſperioribus numinibus Amphitheatrum conſecratur, quàm Capitolium. Omnium dæmonum templum eſt.*

Arenarij qui dicti.

** Vulgò ſcribunt, viris animas, fœminis aut illis.*

Tertulliani locus declaratus.

Et correctus.

CAPVT IIII.

Ex occaſione, de diis quibus Amphitheatrum ſacratur. Dianæ inpri-mis. Ioui Latiari, ſiue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Mactatio ad eam ſtata vnius è beſtiariis. Tertulliano ac Minu-tio lux.

QVOD vt tibi liqueat: non defugiam breuiter ea com-memorare,quoniam id quoque ad lucem huius rei facit. Dedicabant inprimis locum & ludum hunc Dianæ. Tertullia-nus: *Martem & Dianam vtriuſque ludi* (Gladiatorium & Vena-torium deſignat) *præſidem nouimus.* Caſſiodorus, magis diſtin-ctè, ſacra Dianæ Tauricæ. *Spectaculum*, inquit, *tantùm fabricis clarum, ſed actione teterrimum, in honorem Scythicæ Dianæ repertum, quę ſanguinis effuſione gaudebat.* Nec ab aliâ cauſâ, Dianam pro ipsâ Venatione amphitheatrali Martialis poſuit:

Inter Cæſareæ diſcrimina ſæua Dianæ.

Diana, pro ipsâ Venatione amphitheatrica.

Iupiter Latiaris.

Sed & Ioui ſacrabant, ſiue Latiari, ſiue Stygio. De illo, Tertullianus Apologetico: *Ecce in illâ religioſiſſimâ Æneadarum vrbe eſt Iupiter quidam, quem ludis ſuis humano ſanguine proluunt. Sed beſtiariorum, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominum.* Idem ſcriptor, aduerſus Gnoſticos: *Sed enim Scytharum Dianam, Gallorum Mercurium, Afrorum Saturnum, victimâ humanâ placari apud ſaeculum licuit. Et Latio ad hodiernum Ioui mediâ in vrbe humanus ſanguis inguſtatur.* Minutius Felix: *Iupiter cum Hammon dicitur, habet cornua: & cùm Capitolinus, tunc gerit fulmina: & cùm Latiaris, cruore perfunditur.* Stygium ſiue infernalem interpretari eum videtur Prudentius:

Siue Stygius.

Quid puluis Caueæ ſemper funebris? & illa
Amphitheatralis ſpectacula triſtia pompæ?
Hæ ſunt deliciæ IOVIS INFERNALIS, *in iſtis*
Arbiter obſcuri placidus requieſcit Auerni.

Et aram imò Ditis in Amphitheatro poſitam agnoſcere, quæ ſanguine hoc perfuſa.

Funditur humanus * *Latiari, in munere ſanguis;*
Conſeſſuſque ille ſpectantum ſoluit ad ARAM
PLVTONIS *fera vota ſui. quid ſanctius* ARA
Quæ bibit egeſtum per myſtica tela cruorem?

* Ita diſtinguo & capio, non vt munus Latiare appellet: ſed vt Ioui Latiari fuſum ſanguinem in munere velit.

Quinimò ex Minutio colligas, ſolemne quoddam ibi hominis ſacrificium fuiſſe, velut ad committendos ludos. Ait: *Hodieque à Romanis Latiaris Iupiter homicidio colitur, & quod Saturni filio dignum eſt, mali & noxij hominis ſanguine ſaginatur.* Mali, inquit, & noxij hominis. id eſt, Beſtiarij. Itaque labor vt in Tertulliani loco, quem primitus adtuli, cum melioribus libris legam: *Sed beſtiarij, inquitis. Opinor hoc minus, quàm hominis.* Sed præter hos deos, Saturnus etiam in partem venit huius tutelæ. Lactantius ita adſerit, ex ſententiâ Sinnij Capitonis: *Venationes & quæ vocantur Munera, Saturno adtributa ſunt: ludi Scænici, Libero: Circenſes, Neptuno.*

Mactatio horrenda, nec Romanorũ cultu digna.

Tertulliani correctio

CAPVT

CAPVT V.

Quando prima Amphitheatra cœpère. videri ſerò irrepſiſſe: idque ſtatim poſt Venationem. Sed lignea primò fuiſſe. mox è lapide, Statilij Tauri. Auguſtum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.

DE impiâ vanitate, ſatis. ad locum deſcribendum redeo: cuius primum ortum & quaſi natalem diu quæſiui fruſtrà. Non enim magis clarum, quando Amphitheatra hęc inſtituta, quàm quando Venatio ipſa. Quam poſteriorem Gladiatoribus eſſe, & in Circi ſede diu hęſiſſe: inducor non vanis* coniecturis. *Ortus Amphitheatrorum non liquidus.* Nata tamen Amphitheatra, niſi fallor, haud diu ante tempora reip. deſidentis: & quidem temporanea primùm, & è ligno. ** Quas promo lib. 1. De Venat.* Ita Curionem (illum Tribunicium dico, qui tuba belli ciuilis) ligneam molem extruxiſſe, quę diducta, duo Theatra redderet; iterumque Amphitheatrum vnum, conducta, Plinius refert libro XXXVI. *Curionis verſatilis moles.* Et in Dione lego, Theatrum quoddam è ligno exſtructum, corruiſſe cum multorum clade. Verba enim eius ſic reſcribam, libro XXXVII. Καί τι καὶ θέατρον πρὸς πανήγυρίν τινα ἐκ ξύλων ᾠκοδομημένον ἀνετράπη, καὶ ἄνθρωποι παμπληθεῖς ἀπώλοντο, non vt vulgò, ἐκ Σύρων. *Coniectura in Dione.* ex quo interpres neſcio quid perplexi expedit ſiue impedit potiùs, *ad ludos de Syris*. Sanè valdè recepta & crebra, Spectacula hæc lignea. quod Vitruuius etiam ſuggerit, libro v. *Dicet aliquis fortè multa theatra Romæ facta quotannis, nec vllam rationem harum rerum in his fuiſſe. ſed errabit in eo, quòd omnia Publica* LIGNEA *theatra tabulationes habent complures, quas neceſſe eſt ſonare.* *Lignea theatra & amphitheatra crebra.* Et Cæſar ipſe Iulius, iam Dictator, Amphitheatrum ligneum exſtruxit in campo Martis: *Iulius Cæſar exſtruxit.* quod Dio Caſſius adſignificare videtur fuiſſe inuenti noui. Libro XLIII. πολλοὺς, inquit, καὶ παντοδαποὺς ἀγῶνας ἔθηκε, θέατρόν τι κυνηγετικὸν ἰκριώσας, ὃ καὶ ἀμφιθέατρον (ἐκ τοῦ πέριξ πανταχόθεν ἕδρας ἄνευ σκηνῆς ἔχειν) προσερρήθη: *Multa & varia ſpectacula edidit, venatorio quodam theatro è lignis ſtructo, quod & Amphitheatrum (ex eo, quòd vndique ſedilia in orbem habeat, ſine ſcenâ) appellatum eſt.* Dixi ligneum, quia Dio verbo vtitur ἰκριώσας: & quia poſteà memoria eius nulla. At ſub Auguſto, & Venatio valdè iam increbuit,

Auguſtus fautor Venationi cruentæ.

crebuit, & increuit eius dignitas. Siue vnà cum opibus augeſcente luxu: ſiue potiùs, quia ipſe ille Princeps valdè in hunc ludum pronus. Victor de eo: *Quodque eſt læti vel amœni animi, oblectabatur omni genere ſpectaculorum*, PRAECIPVE FERARVM *incognitâ ſpecie & infinito numero.*

Quot feras dederit ſuis muneribus.

Et ipſe Auguſtus in lapide Ancyrano fatetur, Venationes ſe dediſſe, QVIBVS. CONFECTA. SVNT. BESTIARVM. CIRCITER. TRIVM. MILIVM. ET. QVINGENTA. Itaque ſtatim Venationi tunc reperta propria & manſura domus.

** Anno vrbis D.CCXXV. Tauri lapideum Amphitheatrum.*

Amphitheatrum * exſtructum è lapide, Auguſti ſuaſu, Statilij Tauri opibus & ſumtu, in campo Martio. De quo Dio libro LI. ὁ Ταῦρος ὁ Στατίλιος θέατρόν τι ἐν τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ κυνηγετικὸν λίθινον καὶ ἐξεποίησε τοῖς ἑαυτοῦ τέλεσι καὶ καθιέρωσε: *Statilius Taurus in campo Martio theatrum quoddam Venatorium, lapideum, & ſtruxit ſuis impenſis, & dedicauit.* Ait Dio diſertè ἐν τῷ Ἀρείῳ πεδίῳ.

Archæologi noſtri hic archæi.

Antiquarij igitur noſtri quomodo non errant, qui locant id in monte Cœlio? Præſertim cùm & Victor in deſcriptione ſummariâ vrbis, pariter ponat in regione IX. Circi Flaminij: ſub quâ Martius campus. Hoc ſolum primumque lapideum Amphitheatrum Romæ fuit, ad tempora Veſpaſiani.

Caligulæ imperfectũ ſpectaculũ.

Nam quod Caligula ſtruere cœperat apud Septa, Claudius omitti voluit, Suetonio narrante in Calig. cap. XXI. Et quod Nero poſteà magnificum in campo Martio erexit, fuit ſaltem è ligno.

Neronis itē non diuturnum.

De quo Tacitus libro XIII. Annal. & Suetonius in Ner. cap. XII. Fateor & Caſtrenſe quoddam Amphitheatrum fuiſſe, Regione * Eſquiliis: quod P. Victor commemorat: ſed cuius ſtructor mihi irrepertus. niſi ſi is Tiberius Imp. fuit, qui idem ſtruxit & Caſtra.

** Caſtrenſe Amphitheatrum, cuius ruinę hodie Romæ.*

Pompei Amphitheatrum nullum: nec Plinius tibi imponat libro XXXVI. cap. XV. vbi, *Pompeij Amphitheatri*, aperto librariorum errore leges, pro, *Pompeiani theatri.* Quod non monerem, niſi præteritum etiam Hermolao.

Correctus leuiter Plinius.

CAPVT VI.

Tauri Amphitheatrum exuſtum, & reparatum. Aliud maius à Veſpaſiano ſtructum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortaſſe & Victor. Titus dedicauit id opus. poſteà collapſum, & ſæpe inſtauratum.

STATILII ergo illud in multâ famâ, & vſu: donec ambuſtum fuit ſub Nerone. Xiphilinus admonuit, vbi de magno illo incendio: τό τε Παλάτιον τὸ ὄρος σύμπαν, καὶ τὸ θέατρον τοῦ Ταύρου ἐκαύθη: *Palatinus mons vniuerſus, & Tauri amphitheatrum conflagrauit.* Et quamquam reſtitutum poſteà: (Victor id ſuadet, qui ponit inter opera, quæ æuum ferebant ſuo æuo:) tamen quia incendio illo informius redditum & infirmius, occaſio data Veſpaſiano & cupiditas ſtruendi noui. *Cauſſa noui Amphitheatri.* Struxit, & quidem vt Suetonius ait, in mediâ vrbe: hoc ipſum, Lipſi, *Quod vrbe mediâ Veſpaſianus cœpit.* quod inſiſtimus, quod manu oculiſque tangimus: & quod iure miremur iniuriis reſtitiſſe tot annorum, tot bellorum. Ego interrumpens, Sermonis mihi venia ſit, inquam. Hoc illud, ais, quod vrbe mediâ? Valdè erras. Oculis hunc vrbis ambitum, ſiue perticâ metire: à latere propius aberit, quàm ab vmbilico. Florentius, Pomœrium te decipit adoleſcens, inquit, nouæ vrbis: quod ab Aureliano, & poſt illum eſt. At veterem finitionem & limitem ſi inſpicis: prope verum eſt Suetonij nota. Cuius ipſa verba referre mihi pretium, vt emendem. In *Labes eloti in Suetonij verbis.* Veſp. cap. IX. *Fecit Amphitheatrum vrbe mediâ, vti deſtinaſſe compererat Auguſtum. Ampliſſimos ordines & exhauſtos cæde variâ & contaminatos veteri negligentiâ, purgauit ſuppleuitque.* Scribo & interpungo: *ampliſſimum. Ordines.* Amphitheatro enim data laus & titulus, Ampliſſimi: non Ordinibus. è quibus ſoli *Solus Senatus, ordo ampliſſimus.* Senatui conuenire eum ſcio, nec tributum Equiti vnquam. Etſi de iuſtâ medietate tamen haud adfirmo: ſatis eſt circà fuiſſe. Struxit autem Veſpaſianus in conſulatu ſuo octauo: id eſt, vix *Quando Veſpaſianus cœperit.* biennio, ante vitæ finem. Inducor à Nummo, cuius inſcriptio: IMP. CAESAR. VESPASIAN. AVG. COS. VIII. P. P. & parte alterâ, expreſſa hæc Amphitheatri figura. Itaque cœpit opus ipſe, non abſoluit; ſtruxit, non exſtruxit. At Titus *Titus id abſoluit.* filius

filius ſummam manum impoſuit, idemque dedicauit. Duorum ergo Principum opus: ideoque non malè Sex. Rufus qui ambiguè inſcripſit, *Flauij Amphitheatrum.* etſi fama & vulgus Tito magis adiudicarit: ſiue fauore quodam in illum, ſiue potiùs ex Romano ritu, quo receptum opera cenſeri à dedicante. Non ſatis conſideratè igitur Eutropius & Caſſiodorus, qui feciſſe Titum id autumant: magis Aurelius Victor, qui perfeciſſe. *Bienniopoſt*, inquit, *ac menſes ferè nouem*, *Amphitheatri perfecto opere*, *lautuſque veneno interiit.* Vbi Lauti vox meis naribus parum elauta. quam enim habet ſententiam? ſcribamque libens, *Amphitheatri perfecto opere*, *Lautibuſque*: vel, *Lautiiſque.* Cenſeo enim duo opera commemorari ab eo Titi, Amphitheatrum & Thermas. Quas infrequentiori nomine Lautus adpellat: vti Feſtus *Lautulas*, *Loca vbi lauandi vſum exercebant.* Durum hoc mihi ipſi videretur, niſi Victorem cogitarem, & reliquam eius adfectatę nouitatis phraſim. Atque hi duo ſoli Principes fecêre; alij refecêre, cùm caſu aliquo læſum, aut igne fuit. Inter eos M. Antonius Pius, vt refert Capitolinus: *Opera eius*, inquit, *Romæ hæc extant. Templum Hadriani*, *Græcoſtaſium poſt incendium reſtitutum*, *inſtauratum Amphitheatrum.* Item Eligabalus, Lampridij teſtimonio: *Amphitheatrum ab eo inſtauratum poſt exuſtionem.* Denique Senatus ipſe eam tuitionem ſuſcepit, ſub Gordianis. Capitolinus: *Quid enim opus eſt de reſtitutione templorum*, *de* * *thermis Titianis*, *de ædificatione Amphitheatri agere*? Ita multorum curâ, & Genio quodam Perennitatis, peruenire tanta machina potuit ad hoc æui.

Victoris parum clara aut certa lectio.

Durus ipſe, & ferrei ſtyli ſcriptor.

Multi refecêrunt Amphitheatrum.

* Quæ neſcio an in Agellio reſtituendæ ſint, li. III. ca. I. *Apud balneas Titias*, non autem *Sitias*, vt libri. Nec tamen adfirmo.

CAPVT VII.

Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & præconia. Denique vbi ſitum. Martialis explicatus.

Altitudo Amphitheatri.

VERE enim grandis. Altitudinem hanc vides? nunc quoque miranda eſt: etſi multum à vertice eius corruit, multum à pedibus * ſubſedit. Nam mole & æuo, magna hęc pondera clarè deſident, terrâ cedente. Adde aggeſtum ruinarum: quantum periit? Alta igitur, & Ammianus de eâ: *Amphitheatri*

moles

moles ſolidata lapidis Tyburtini compage, ad cuius SVMMITATEM AEGRE VISIO HVMANA CONSCENDIT. Vides hunc orbem? is quoque capax: & ſupra tuam fidem. P. Victor: *Amphitheatrum*, inquit, *quod capit loca* LXXXVII. ∞. Et de gradibus tantùm intellegit, credo: in quorum puluillis ſediſſe commodè vult octoginta ſeptem millia hominum. At in ambitu illo ſuperiore & circumiectis porticuum Aulis, non minus item ſpectarunt quàm dena aut vicena potiùs millia: ſiue ſtantes, ſiue in allatis cathedris ſedentes. Iure ergo molem hanc admiratus Caſſiodorus, in hoc eulogium erupit: *Hoc Titi potentia Principalis, diuitiarum profuſo flumine, cogitauit ædificium fieri, vnde* CAPVT VRBIVM *potuiſſet.* Et Martialis ante opera omnia orbis ponit, hiſtoricâ, non poëticâ fide: *Capacitas caueæ gradus.* *Ambitioſa ſatis laus, à Caſſiodoro.*

Omnis Cæſareo cedat labor Amphitheatro: *A Martiali item.*
Vnum præ cunctis fama loquatur opus.

Intellegit enim hoc Titianum: nec ad Domitianum illa, aut de Domitiano, vt alucinatur interpretum vulgus. Doctorum Curia mecum ſcit, non iſta ſolùm, ſed totum Epigrammatum primum libellum in Titum maximè conuenire & eius ludos: quos in dedicatione huius Amphitheatri exhibuit per dies pænè * centum. Idem poëta, venerabilem molem appellat. * Xiphilinus auctor.

Hîc vbi conſpicui venerabilis Amphitheatri
Erigitur moles, ſtagna Neronis erant.

& ſimul locum præit, in quo hoc opus deſtitutum. qui pars fuit Neronianæ domus. Sub has laudes exclamaui ego, Iam ardeo Florenti, ardeo. reſtingue hunc ignem: & ſigillatim mihi explica veterem germanamque faciem huius loci. Florentius, Non inuitus, inquit. ſcio enim (præter ingenuam delectationem, quę hîc adiuncta) nihil magis facere ad illuſtrandam rem omnem ſpectaculorum. Quorum cùm tam crebra mentio in omni genere ſcriptorum: cur fugiam tenebras tuas pellere exigui ſermonis face? Audi igitur. deſcribam tibi omnem interiorem hanc molem, imò depingam: & quidem, quo magis capias, per partes. Bene enim olim Corynna ad Pindarum: * *Manu ſerendum eſſe, non ſacco toto.* * τῇ χειρὶ δεῖ σπείρειν, ἀλλὰ μὴ ὅλῳ τῷ θυλακῷ.

CAPVT VIII.

Ingreſſio in particularem Amphitheatri deſcriptionem. Primùm de formâ eius: quæ Oualis oſtenſa. Calpurnius & Dio explicati. De ſolo Arenæ: in quo cloaca ſiue ſpecus. & cui rei. Item de portulis.

SED víſne admoueamus nos paullùm ad inferiorem hunc parietem, vbi vmbra? Imò ſedeamus etiam, ſi ita viſum, inquam, in graduum his fragmentis. Simulque ſedi ego. & ridens, ad Florentium, Quis ſcit, inquam, ſi locum nunc non premam magnæ alicuius vmbræ? Florentius ſe quoque iam collocans, Id quidem facile, imò neceſſum eſt, inquit. Nam ad podium ſedemus, & in Orcheſtrâ. heu, quot hîc olim Senatores? Sed ſpecta.

Ratio fabricandi Amphitheatri. Theatri ipſius quæ forma. Arenæ huius, primùm, ſiue caueæ totius forma, non rotunda & orbicularis prorſum eſt, vt oculi tibi poſſint imponere: ſed porrecta magis paullùm, & oblonga. Dimenſio id adprobat: ratio ipſa operis: quia Amphitheatrum iunctum & factum ex duobus Theatris, reiectâ ſcenâ. At Theatrum non iuſti hemicycli formâ, ſed amplius diametri quartâ parte fuit: vti etiamnunc oſtendit figura reliqua Theatri Marcelli. Ad quam compoſitionem & figuram Caſſiodorus prælucet: *Cùm Theatrum*, inquit, *quod eſt hemiſphærium, Græcè dicatur: Amphitheatrum quaſi in vnum iuncta duo* * *Viſoria, rectè conſtat eſſe nominatum.* Item Iſidorus: *Amphitheatrum dictum, quòd ex duobus theatris ſit factum. Nam Amphitheatrum rotundum eſt*, (non id quidem planè verum) *Theatrum verò ex medio Amphitheatro eſt, ſemicirculi figuram habens.* Ouidius clariſſimè:

Duo Theatra iuncta, Amphitheatrum exhibent.

** Ita vertit Theatra. nec impropriè aut durè.*

> *——— ſtructoque vtrimque theatro,*
> *Vt matutinâ ceruus periturus arenâ.*

Oui formâ hæc loca. Ouo aptiſſimè comparat idem Caſſiodorus: *Oui ſpeciem*, inquit, *eius arena concludens, vt concurrentibus aptum daretur ſpatium, & ſpectantes omnia faciliùs viderent: dum quadam* PROLIXA ROTVNDITAS *vniuerſa colligeret.* Itemque Calpurnius in Bucolico, de Venatione Carini:

Calpurnius illuſtratus.

> *Et geminis medium ſe molibus alligat ouum.*

Nam geminas moles, duo theatra intellegit: eaque alligari

vult

vult in ouum. Qui aliter explicant, circumludunt ſententiam poëtæ non tangunt. Idem cum valle comparat, quæ cincta vndique ſupino monte:

Amphitheatrum vallis cinctæ in orbem montibus comparatum.

Qualiter hæc patulum vallis contendit in orbem,
Et ſinuata latus, reſupinis vndique ſiluis,
Inter continuos curuatur concaua montes:
Sic tibi planiciem curuæ ſinus ambit Arenæ.

Nec verſibus iis aliâ luce opus, niſi ſi apud elucum. Dio Caſſius idem voluit, cùm montem quemdam cum Amphitheatro cōponit: ὥστε, inquit, Κυνηγετικῷ θεάτρῳ τὸ ὄρος σύμπαν, ὡς μικρὰ μεγάλοις εἰκάσαι, ἐοικέναι. Habes vniuerſi huius caui formam; nûnc aream vide. Ordiar enim cum architectis ab imo ſolo. Ea pura, ſine ſubſtructionibus aut ædificijs, libera tota ad curſum ferarum & ad pugnam. Excipio quod in eâ alibi (partem enim non deſigno) Ara fuit è lapide: illa dico cruda Ara, quæ ſacra Ioui Latiari. Prudentius id te docuit: ſi verſus eius audiſti nō iacenti aure. Iam ſub ipsâ areâ, cloacæ. Ita credere me iubet * Andreas Fuluius: qui magnam etiam partem ædificij tolerari ab ijs vult & ſuſtineri. An ipſe, an alius viderit, neſcio: ſi vera traditio; ambigam, fuerintne reipſa cloacæ ad exſugēdum educendumque humorem illum * ſtagnorum, prouidè ſtructæ: an potiùs cameræ quædam & ſpecus ſubterranei, ad cuſtodiam & receptum ferarum. quas tamen illi indiligenter cloacas cenſuerunt. Siue etiam ad vſum aquarum, quas in Arenam occulte & ſubitò inducebant atque educebant, ad Naumachias. Certè cùm ferina magna vis cottidie in Amphitheatrū induceretur: quæri dignum eſt, quo loco eæ habitæ aut ſeruatæ. Non enim omnes ſimul emiſſæ. Si in ipsâ areâ vſpiam: artarint locum. ſi extrà: quomodo eæ ſtatim perductæ, aut quî ad manum? Mea quidem opinio ſit, partim ſubterraneos cauos fuiſſe, in quîs reconderetur ſub ipſos ludos: partim depoſitas eas in caueis ſub interiore iſtâ porticu, è quâ portulæ & aditus plures pertinent in Arenam. Non tam clarè eas Portulas hîc vides (omnia enim hæc ruinis aggeſta & obruta) ſed Veronæ clariſſimè: vbi vtrimque * octo, niſi fallor, ſub ipſo iſto Podij muro. At non eæ certè ad ſpectantium vſum: quia in Arenam tantùm conducunt, non ad ſubſellia aut gradus.

Arenæ area tota libera.

Niſi quòd Ara in eâ Ioui.

Cloacæ ſubterraneæ.

* Lib. 1. De mirabilibus Vrbis.

Ad quem vſum eæ fuerint.

* Nam in ſtagnis Neronis ſtructum Amphitheatrū.

Feræ quomodo ſub ipſam pugnam adſeruata.

Portulæ in imo muro.

* Duç enim aliæ aduerſæ inter ſe, ſed grandiores & veræ portę.

CAPVT

Capvt IX.

De Specubus ſubterraneis, amplius. item de Caueis in Amphitheatris. Liuij defectus aut expletus, aut ſententia eruta. Portæ in caueis, & Plautò lux. Emiſſio ferarum, & immiſſio.

ET de Specubus quidem ſiue cryptis, valdè ſententiam meam iuuat Cyriacus Anconitanus, qui maiorum æuo Itinerarium ſcripſit. In quo de Amphitheatro Veronenſi, ſic tradit: *Et nunc conſpicitur locus rotundus Arenæ, per totum magnis ſaxis vndique ſtructus, & vt ita dicam perſilatus. cùm intus* CVBATIS & ANTRIS *multiformiter redimitus ſit.* Sicut de Caueis, Liuius libro XII. loco prorſus quidem fracto & mutilo, ſed ex quo tamen non obſcurè elicio quod facit iſtuc. Ait de Cenſoribus, locaſſe eos faciendos *carceres in Circo, & oua ad notas curriculis numerandas, &* * *dam, & metas trans* * & CAVEAS FERREAS *pe* * *intromitterentur.* In Circo, vt ſcimus, olim Venatio exhibita, ante Amphitheatra. itaque huic fini ait Liuius Caueas ferreas exſtructas, per quas beſtiæ (ita enim ſententiam fuiſſe ſuſpicor, ſi non verba) intromitterentur in Arenam. Nec de aliis Caueis Statius II. Silu. in Leone manſueto:

Caueæ primæ è ferro, quando?

Liuij fracta verba, ad cauſam.

Statius explicatus.

> ——*ſtat cardine aperto*
> *Infelix Cauea, & clauſis circum vndique portis*
> *Hoc licuiſſe nefas pauidi timuere Leones.*

Vbi nota mihi & Portas. quæ vel Cauearum ſunt: vel potiùs iſtæ Amphitheatrales, de quibus diſſero. Certè apud Plautum etiam Portæ in Circo ad beſtias emittendas, in Perſâ:

Portæ in caueis. & Plautus explicatus.

> *Vbi quid credideris, citiùs extemplò à foro*
> *Fugiunt, quàm ex portâ ludis cùm emiſſu'ſt lepus.*

Quem locum totum ſilentio premit vber alioqui interpres; qui (fatendum eſt) non lucem, ſed vmbram ſæpe facit noſtro Vmbro. Neſcio an Ammianus de iſtis, libro XXVIII. *Maximinus effudit genuinam ferociam: ſicut ſæpe faciunt Amphitheatrales feræ, diffractis tandem ſolutæ poſticis.* An *portulis* ibi aliquis legat? ſed audax ſit, non muto. Oſtia videtur Varro adpellaſſe, De Re ruſt. *Oſtium habere debet humile & anguſtum, & potiſſimùm eius generis quod cochleam appellant. vt ſolet eſſe in caueâ, in quâ* (verius

 fortaſ-

fortaſsè, *è quâ*: non enim certè in ipsâ Caueâ pugnabant; niſi ſi *Leuiter* Caueam capit, pro toto Amphitheatro) *tauri pugnare ſolent.* At- *Varro correctus.* que ex his Caueis cum impetu quodam emittebantur in Arenam. Vopiſcus in Probo: *Neque erat beſtiarum impetus ille, qui* *Emittere* *eſſe Caueis egredientibus ſolet.* ita enim verè & acutè emendauit *feras.* olim laudatiſſimus ille Faber. Capitolinus in Gallienis: *Cùm quidam gemmas vitreas pro veris vendidiſſet vxori eius, ſurripi quaſi ad leonem venditorem iuſſit. deinde Caueâ caponem emitti.* Emittebantur ergo Caueis, iterumque in eas immittebantur poſt pugnam. Seneca de Irâ: *Curriculi rotarumque verſata facies leonem* *Item immittere.* *redigit in Caueam.* Sed & Portulas eaſdem ad hunc vſum accommodare Vopiſcus videtur, qui Aditus adpellat. In Probo: *Immiſſi deinde per omnes Aditus ſtruthiones mille, mille cerui, mille apri.* Hîc ego, Sed nónne etiam, mi Florenti, iſta de Caueis itinerariis accipi poſſint, in quibus feræ clauſæ & tranſuectæ? Claudianus eas, vt memini, pulchrè deſcribit, III. De laudib. Stilic.

Hæc laqueis innexa gemunt, hæc clauſa feruntur
ILIGNIS DOMIBVS. *fabri nec tigna polire*
Sufficiunt: rudibus fagis texuntur & ornis
Frondentes CAVEAE. *ratibus pars ibat onuſtis*
Per freta vel fluuios. exſanguis dextera torpet
Remigis, & propriam metuebat nauita mercem.
Per terram pars ducta ratis.

Itaque potuêre in Specubus aut Fornicibus, deponi in hiſipſis Caueis. Haud abnuo, ait Florentius: & addo eas Caueas ex argento & auro, per ſplendoris ſpeciem, ſæpe factas. Sed pergamus in ipſo loco noſtro deſcribendo.

CAPVT X.

Aliter atque aliter ſolere ornari hanc Arenam. in modum ſiluæ, in modum maris. Antra pro Caueis: interdum Naues. Vopiſcus, Apuleius, Calpurnius emendati.

ATQVE hæc ſolens & vulgata Arenæ facies; cui non nego comptum aliquem nouitium ſæpe additum, & colorum quoſdam fucos. Varia enim cottidie ab ambitioſis Edito- *Ambitioſa* ribus excogitabantur, vt ſtudia ſpectantium allicerent lenoci- *Editorum inuenta.* nio quodam nouitatis. Ita fuêre, qui arboribus hoc planum

conſererent, & Arenam totam verterent in ſiluam. ſcilicet vt viuam imaginem exhiberent veræ germanæque Venationis. Audax inuentum. & quod non meliùs tibi expreſſerim, quàm ipſis Vopiſci verbis, in Probo: *Venationem ampliſſimam dedit, ita vt populus cuncta diriperet. Genus autem ſpectaculi fuit tale. Arbores validæ per milites radicitus vulſæ, connexis longè latéque trabibus adfixæ ſunt. terra deinde ſuperiecta: totusque Circus ad ſiluæ conſitus ſpeciem, gratiam nobis viroris obtulit.* In quâ extremâ clauſulâ cenſeo legas, *gratiam noui viroris.* Quomodo enim, *nobis?* nec Vopiſcus ipſe certè inter ſpectatores fuiſſe ſignificat: quod abnuit ætas. Neq. tamen gratia aut laus huius inuenti penes Probum: reperio Gordianum iam antè factitaſſe idem etiam priuatum. Capitolinum non aliter accipio, vbi de magnificis eius muneribus in Quæſturâ: *Feras Libycas vno die centum exhibuit, vrſos vno die mille. Extat ſilua eius memorabilis, quæ* picta eſt in domo roſtratâ Cn. Pompeij, quæ ipſius & patris eius & proaui fuit.* Sed & in Titi ſpectaculis tale aliquid indicat Martialis:

Arbores in arenam inlata.

Vopiſci emendatio.

Capitolinus explicatus.

* Munera enim pingi ſolere, docui lib. 11. Satur.

> *Quidquid in Orphæo Rhodope ſpectaſſe Theatro*
> *Dicitur, exhibuit Cæſar arena tibi.*
> *Repſerunt ſcopuli, mirandaque ſilua cucurrit*
> *Quale fuiſſe nemus creditur Heſperidum.*

Imò æmulabantur id iam in prouinciis: atque Apuleius in muneris Corinthiaci apparatu deſcribit. *Erat*, inquit, *mons ligneus ad inſtar inclyti montis illius quem vates Homerus Idæum cecinit, ſublimi inſtructus tabulâ* (liber ſcriptus quem à Giſelino meo ſum nactus, *inſtructus fabricâ*, rectiùs refert) *conſitus viretis & VIVIS ARBORIBVS, ſummo cacumine de manibus fabri fonte manante fluuiales aquas eliquans.* Nec in ſolo ſolùm hæc variatio, ſed in Caueis ipſis. quarum loco inuenerunt antra quædam coëuntia & deëuntia, quæ velut è terrâ emitterent ſubitò feras. Calpurnius hoc voluit, cùm in Carini Venatione timidè miratur.

Apuleius correctus.

> *Ah miſeri, quotiens nos deſcendentis arenæ*
> *Vidimus in partes? ruptaque voragine terræ*
> *Emerſiſſe feras? & iiſdem ſæpe latebris*
> *Aurea cum croceo creuerunt arbuta libro.*

Etſi legi ibi malim, *diſcedentis arenæ.* vti & in Plinij decurionis

Amphi-

Amphitheatro, *diſcedẽtibus tabulis*. Intellegit enim, arte quadam & machinis, antra illa, velut hiatu terræ, & aperta celeriter & operta: iterumque arbutis & virgultis tamquam creſcentibus inducta. Quæ ipſa decora fuiſſe fatendum eſt, & blandientia ſenſibus imitatione quadam naturæ. At illud iam improbi acuminis, & neſcias an exemplo quodam à ſacrâ Noachi Arcâ. quod Nauim ædificare grandem aliquam ſolent in ipsâ Arenâ, quæ ſolutilis eſſet, & ſubitò luxata emitteret omne genus ferarum pro arbitrio magiſtri temperantis. Dio id ſcribit & narrat vbertim in Nerone: vult etiam exemplum oblatum ſceleſtæ illius nauis quâ matrem necaret, ab hac Amphitheatrali. Verba eius commemini: ἐπεὶ δὲ καὶ ἐκ τοῦ προφανοῦς ὤκνουν τὸ ἔργον, καὶ κρύφα διὰ φαρμάκων οὐκ εἶχον αὐτὴν ἀνελεῖν, ναῦν ἰδόντες ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ διαλυομένην τε αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς, καὶ τινα θηρία ἀφιεῖσαν, καὶ συνισαμένην αὖ πάλιν, ὥστε καὶ ἐρρῶσθαι, τοιαύτην ἑτέραν ταχέως ἐναυπηγήσαντο: *Et quoniam eam cædem palàm non audebant, nec venenis clam patrare facilè id poſſent: nauim quampiam in Amphitheatro conſpicientes ita factam vt ſponte ſolueretur, & belluis quibuſdam emiſſis, rurſus compingeretur & rediret in priorem ſtatum, viſum iis huic ſimilem ædificare.* Nec minus clarè in Seuero: τὸ δὲ δεξαμενῆς ἁπάσης τῆς ἐν τῷ θεάτρῳ ἐς πλοίου σχῆμα κατασκευασθείσης, ὡς τετρακόσια θηρία καὶ δέξασθαι καὶ ἀφεῖναι ἀθρόως, ἔπειτα ἐξαίφνης διαλυθείσης ἀνέθορον ἄρκτοι, λέαιναι, πάνθηρες, λέοντες, στρουθοί, ὄναγροι, βίσωνες, ὥστε ἑπτακόσια τὰ πάντα καὶ θηρία καὶ βοτὰ ὁμοῦ καὶ διαθέοντα ὀφθῆναι καὶ σφαγῆναι: *Receptaculum autem omnium ferarum in Amphitheatro extructum erat inſtar nauis: quæ capere ſimul & emittere poſſet ad feras quadringentas. Eâ autem de ſubitò occultè ſolutâ, exſiliebant vrſi, leæ, pantheræ, leones, ſtruthiones, onagri, biſſontes: ita vt ſeptingentas feras aut pecudes ſimul & currere liceret cernere, & occidi.* Nec naues ſolùm eiuſmodi induxêre in Theatra, ſed, quod magis admirêre, quodammodo mare ipſum. Reperti enim qui hoc omne rotundum, per occultos quoſdam ductus & meatus, ſubitò aquâ replerent: & pro terreſtribus feris, monſtra maris oſtenderent, & claſſes, & naualem pugnam. Ei aquatum inductioni, fortaſſe non aberret, qui ſubterraneos illos canales adtribuat, de quibus ſuprà. Carini Principis ludis id factum, viſumque à ſe Calpurnius memorat:

Calpurnij emendatio.

Nauis ad vſum Caueæ.

Neronis parricidiũ, quo exemplo captũ.

Mare ſiue aqua in Amphitheatris.

Natantia in iis marina monſtra.

Nec

Nec ſolùm nobis ſilueſtria cernere monſtra
Contigit, æquoreos ego cum certantibus vrſis
*Spectaui vitulos, & * equorum nomine dignum*
Sed deforme pecus.

* Hippopotamos intellegit.

Et diu ante illum Nero id vſurparat, Dione ſic narrante: *Aliquando*, inquit, *belluis interfectis & Venatione exhibitá, ſubitò aquam in Amphitheatrum induxit, & nauale certamen oſtendit. rurſumque eá eductá, Gladiatores in loco præbuit. denique inductá iterum, magni ſumptus publicum epulum.* Nec aliter Domitianus, qui vt Suetonius ait, *Prælium equeſtre ac pedeſtre commiſit: & in Amphitheatro, nauale quoque.* Noſter Seneca ingenia iſtorum hominum miratur magis quàm laudat in epiſtolâ XCI: *Qui euripos ſubito aquarum impetu implent aut ſiccant*: Et oſtendit inter nouas inuentiones eſſe.

CAPVT XI.

De muro qui Arenam cingit. de Podio quod ſuper eum. eius forma. Digniſſimum eum locum ad ſpectandum, Senatui adtributum, imò magiſtratibus. Aptum ad curules ſellas. Principis ibi ſuggeſtus, Tribunal prætoris: & Veſtalium ſedes.

SED nónne extra limitem eo, quod dicitur, extraque oleas? Nam cùm propoſitum mihi ſaltem natiuam genuinamque Amphitheatri faciem oſtendere, addo etiam ecce colorum fucos & pigmenta. & vereor, Lipſi, vt cum faſtidio tuo. Meóne? inquam. Imò merum mel & nectar, Florenti, bibo in hoc ſermone. quem tu magis magiſque ſitienti mihi liberaliter infunde, &, vt ille ait, * πλείονι μέτρῳ. Florentius renidens, E genere Parthorum tu quidem es, inquit: de quibus increbuit, Quò plus biberint, plus ſitire. Sed educam te è ſiticuloſâ hac arenâ, & ad Podium tranſibo quod adſidemus. Nam poſt Arenam murus ecce iſte occurrit, qui Podium ſuſtinet, quíque claudit & ambit infimum hoc ſolum. Podium enim appello proiecturam hanc quæ in ſummo muro, quæ paullùm prouehitur & propendet inſtar pedis. Vnde & nomen. Mænianorum ea quædam ſpecies eſt: facta in Theatris, templis, ædibus, ad circumeundum, innitendum, ſpectandum. Mediolani inſcriptio vetus eſt:

* Vberiore menſurâ.

Quid Podium.

eſt: DOMITIANVS. PODIVM. CVM. LORICA. ET. ADITVS. VIVVS. FECIT. Salerni, alia:

T. TETTIENVS. FELIX. AVGVSTALIS
*HS. L. M. N. LEGAVIT
AD EXORNANDAM. AEDEM. POMONIS
EX. QVA. SVMMA. FACTVM. EST. FA-
-STIGIVM.
INAVRATVM. PODIVM. PAVIMENTA.
MARMOREA.

*Id eſt: Seſtertium quinquaginta millia nummûm.

Et de his ipſis theatralibus, alia: THEATRVM. STRAVIT. PAVIMENTO. PODIO. *CIRCVMSCRIPSIT. Itaque vt clarè capias, non aliud Podium hoc noſtrum, quàm muri pars proiectior & prominentior, antè imum ſpectaculorum gradum: cui columnæ impoſitæ cum epiſtyliis ad ornatum, ſiue (cùm libêret) ad innixum. Vitruuius deſcribit non obſcurè, magnitudine etiam expreſsâ; ſi attendis, libro V. cap. VII. vbi de Theatris: *Podij*, inquit, *altitudo, ab libramento pulpiti cum coronâ & Lyſi, duodecima Orcheſtræ diametri. Supra Podium, columnæ cum capitulis & ſpiris, altæ quartâ parte eiuſdem diametri.* Cuius mens, vt, ſi Orcheſtra tota, in quâ Senatores, (pone eam eſſe graduum quattuor aut quinque) alta pedes XII: tum ipſum Podium vnius ſit; columnæ eius, trium. Et addo, victoriolas etiam reponi ſolere in Podiis iſtis. Spartianus ſuadet in Seuero, vbi de Circi ludis: *Victoria*, inquit, *vento icta de Podio ſtans decidit.* Et Dio Caſſius agnoſcit in Theatri ſcænis, libro L. cùm refert inter prodigia, ventum tam grandem fuiſſe, *ὥστε καὶ νίκης ἄγαλμα ἀπὸ τοῦ θεάτρου σκηνῆς πεσεῖν: vt & Victoriæ ſimulacrum à ſcænâ Theatri caderet.* Ad hoc Podium, ſpectare ſoliti primi è Senatu. Nam cùm Orcheſtra plurium graduum eſſet, digniſſimus habitus ille imus qui Podio proximus & Arenæ. quippe ex quo facillima ſpectatio. Iuuenalis:

*Bene Circûſcripſit: quia in orbem circuibat & in ambitum.

Magnitudo & ornatus Podij.

Vitruuius explicatus.

Primi Senatorû ad Podium.

—— generoſior & Marcellis
Et Catulis, Paulique minoribus, & Fabiis, &
Omnibus ad Podium ſpectantibus.

Suetonius Aug. cap. XLIIII. *Factum decretum patrum, vt quoties quid vſquam publicè ſpectandum proponeretur, primus ſubſelliorum ordo Senatoribus vacaret.* Primus, ſiue Imus. Ac ne-

Spatij aliquid inter Podium & Gradus. Sellis curulibus ſpectabant.

ſcio an inter ipſum Podium & Gradus ſpatij aliquid vacuum fuit latioris, in quo ſpectare ſoliti honorati. idque propriè, Ad podium ſpectare. Suadeor, quòd ſellis curulibus ſpectaſſe quoſdam reperio. vt Suetonius narrat de Auguſto: *Commiſſione ludorum quibus Theatrum Marcelli dedicabat, euênit vt laxatis ſellæ curulis compagibus caderet ſupinus.* Item, quòd ſellas eaſdem honoris cauſsâ poſitas * abſentibus, ſiue etiam mortuis. At ſellę ex non eſt vt commodè poſitæ in Gradibus ipſis fuerint, commodiſſimè in hoc plano. Credamque Conſules, Prætores, alioſque quibus id ius, in curulibus ſuis ad Podium ſic ſediſſe, cum lictoribus, viatoribus, & magiſtratus ſui pompâ. Tacitus hoc poſtremum ingerit libro XVI. Annal. cùm præmia deſcribit accuſatorum: *Liberto & accuſatori præmium operæ, locus in Theatro inter viatores Tribunicios datur.* ex quo neceſſum, fuiſſe eos bono honeſtoque loco, & iuxta Tribunos ipſos. Nec immeritò, vt quiſque magiſtratibus ſuis appareret. Nec magiſtratus ſolùm ad hoc Podium diſſignator ego colloco, ſed & Principem ipſum. cui tamen eminentior quidam Suggeſtus exſtructus, & velut ſua domus. Origo rei à Iulio Cæſare. quem Suetonius, inter alios honores quos nimios recepit, admiſiſſe ait *ſtatuam inter reges*, SVGGESTVM *in Orcheſtrâ.* Secutique Principes id tenuêre, vt clarum ex eiuſdem Suetonij Ner. cap. XII. *Icarus, ait, primo ſtatim conatu iuxta* CVBICVLVM *eius decidit, ipſumque cruore reſperſit. Nam perrarò præſidere: ceterùm accubans primum paruis foraminibus, deinde toto podio adaperto ſpectare conſueuerat.* Ex quo facilè colligis Suggeſtum illum tectum & inædificatum fuiſſe, ad modici cubiculi formam. cui proprium etiam ſuum Podium (de eo enim, non de grandi illo Amphitheatrali neceſſariò Tranquillum capis) quod oſtiis quibuſdam ſiue feneſtris, Arenam verſus aperiretur. Plinius hunc morem ſatis illuſtrat, laudatione ad Traianum: quem commendat, quia ciuiliter ſuſtulit. *Digna,* inquit, *victore populo ſedes* (de Circo ſermo eſt) *viſenda cùm ceterâ ſpecie, tum quod æquatus plebis ac Principis locus. Siquidem per omne ſpatium vna facies, nec magis proprius ſpectandi Cæſari* SVGGESTVS, *quàm propria quæ ſpectet. Licebit ergo ciuibus tuis inuicem contueri, dabitur non* CVBICVLVM *principis, ſed ipſum cernere, in publico, in populo ſedentem.* Sed præter hunc Suggeſtum,

* Docui abundè ad 11. lib. Annal. Tac.

Apparitores apud magiſtratus ſuos.

Suggeſtus in Podio.

Quis reppererit.

Cubiculi formâ, & nomine.

Suetonius explicatus, aliter atq. vulgus.

Traianus Suggeſtum recuſauit.

geſtum, ad Podium etiam Tribunal Editoris. Cùm enim aliis honoribus, vt lictoribus & veſte prætextâ, inſignes voluerint eos eſſe qui ludos exhiberent; tum etiam altiori hac ſede, in quâ præſiderent. Suſpicor ex Suetonij Auguſto: qui *virginibus Veſtalibus*, inquit, *locum in Theatro ſeparatim, & contra Prætoris* TRIBVNAL *dedit*. Nam quod Prætorem nominat, eò eſt, quòd plerumque ludos ij exhibebant. At quin aliis etiam Editoribus is honos & is locus, non ambigo. Ad hoc Tribunal refero, quòd Vitruuius in *omni puſillo & magno Theatro* fieri vult *itinera, aſcenſus, pulpita*, TRIBVNALIA. lib. v. cap. VII. Quòd verò ad Podium ea ſedes, cùm ratio euincit, tum Suetonius qui ex aduerſum collocat Veſtales. Eæ autem ad Podium. Prudentius. *Tribunal in Podio.* *Veſtales ibidem.*

An quoniam Podij meliore in parte ſedentes
Spectant, æratam faciem quàm crebra tridente
Impacto quatiunt haſtilia.

CAPVT XII.

Quod tutamen infimo illo Podio fuerit à feris. Retia ſolere prętendi, benè nexa, benè firma. Verſatilia item quædam ligna: Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij verſibus.

ET de Podio quidem hactenus. Tranſeo. imò, mane, inquam ego, mane. Magnus mihi hic metus: Circumſpexit Florentius, velut quærens. Sed ego cum riſu, Non pro me, ne erres, inquam: ſed pro Conſulibus & hoc omni Senatu Romano. quos tu quidē in Podio collocas, id eſt, in ipſo oſtio orci. Quomodo enim hîc tuti à feris? quis leo, quæ panthera illos non inuadat, tantillo ab Arenâ interuallo? Iam ſi elephas aliquis. heu! Riſit hîc largiter Florentius: &, ô te hominem albo hepate! inquit. profectò mater tua numquam flebit. Quid tamen hîc periculi? Murus iſte quē vides, quiq; Arenam diuidit, ſcito altiorem fuiſſe non paullò quàm pro aſpectu. Ipſe corruit, & ſubſedit, & rudera aream alleuarunt. Non minus certè olim altitudinis habuit, cum hoc Podio, duodenos quindenóſve pedes. Quę fera hunc tranſiliat? Et tamen contra inopinatos quoque caſus, ſcito à catis illis prouidè prouiſum. Nam primùm re- *Murus Podij olim ſatis altus.*

tia valida, nodoſa, in orbem vndique Podium hoc cingebant. Plinius ea intellegit libro XXXVII. de Neronis quodam munere: *Tanta*, inquit, *copia ſuccini inuecta, vt* RETIA ARCENDIS FERIS PODIVM PROTEGENTIA *ſuccino nodarentur.* Et Calpurnius, qui retia illa in Carini Venatione format & torquet ex auro:

Retia ante Podiũ; quorum raritas ſcilicet nō impediebat aſpectũ. Retia illa per luxum inaurata.

—— auro quoque torta refulgent
Retia, quæ totis in Arenam dentibus exſtant.

Ligna rotantia.

Nec retia ſolùm, ſed verſatilis quidam trunci adpoſiti muro & huic Podio, contra ſcanſionem omnem ferarum & inſultum. Quæ ligna quidem manifeſtò in ipſis Caueis Ammianus agnoſcit, libro XIX. *Vt dentatæ in Caueis beſtiæ, tetro pædore efferatæ, euadendi ſpe,* REPAGVLIS VERSATILIBVS *illiduntur:* in Caueis inquam, ſed in ipſo etiam Podio aut circà, videtur Calpurnius locare, etſi verbis parum claris aut certis:

—— nec non vbi finis Arenæ
Proxima marmoreo peragit ſpectacula muro,
Sternitur adiunctis ebur (admirabile) truncis.
** Et coit in rutilum, tereti quà lubricus axem*
Impoſitos ſubitâ vertigine falleret vngues
Excuteretque feras.

* Fortaſsè leg. ***Et coit in rotulam teretem: quo lubricus axis.***

Verſus enim dubiæ & intricatæ ſcriptionis. Legerem, *Et coït in rutilam*, ſiue, *rotulam.* vt velut truncos eos eburatos vtrimque in rotulam coiſſe, atque ita inſilientis feræ impetum fregiſſe, & vertendo excuſſiſſe. Neſcio etiam an, *in ruplum.* Nam Ruplus in Gloſſis, στροφεὺς γαλεάγρας, καὶ ὑποψήκτιον, *cardo & vertebra caueæ.* Sed mentem faciliùs verſuum horum adfirmarim, quàm verba. vult omnino tranſuerſa quædam ligna verſatilia obiecta muro, quæ feras fallerent dum enituntur. Ego hîc iterum, Anceps hoc præſidium, Florenti: & quomodo me firment verſus tam infirmi? Sanè (rideas licet) ego etiam nunc in ſummâ caueâ ſpectare eligam, nec inuidiam Senatui Orcheſtram. Contra elephantes enim & immanes illas feras, quid? Parata arma, inquit Florentius. Nam aut clathris ferreis Arenam totam circumdabant: aut, quod certius, Euripis. Valdè enim id genus metuens aquæ. Plinius libro VIII. *vniuerſi* (de elephantis loquitur) *eruptionem tentauere, non ſine vexatione populi, circumdati clathris*

Cōtra grandiores belluas quid præſidij.

clathris ferreis. Quâ de cauſsâ C. Cæſar Dictator poſteà ſimile ſpectaculum editurus, * *Euripis arenam circumdedit. quos Nero Cæſar ſuſtulit, equiti loca addens.* Et iámne ſecurus? Haud planè etiam, inquam ego: ſed perge. *Vide & Sueton. in Cæſ. cap. xxxix.

Capvt XIII.

Gradus, & eorum forma. Diuiſi accuratè in ſuas partes. Puluilli in iis. Præcinctiones. Aditus. Viæ. Cunei. Cathedræ. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij ſcriptores variè emendati aut illuſtrati.

FLorentivs: Gradum igitur iam promoueo ad Gradus, & ad hos Subſelliorum, vt ſic dicam, colles. Non malè, colles. quia reuera per decliue iacentium ea forma. Itaque Calpurnius aptè deſcripſit: *Cliuoſi Gradus.*

Immenſosque gradus, & cliuos lene iacentes.

Malè enim aliquot libri, *diuos*. nec quidquam hîc ſanè de puluinari. Sed vt totam hanc ſedendi ſpectandique rationem ſubtili quadam Mineruâ intellegas, non craſsâ: opus, vt hoc omne ſpatium diſtinguam tibi per partes. Quæ erunt iſtæ. Gradus: Præcinctiones: Aditus: Viæ: Cunei: Cathedræ: Porticus. *Diſtinctio Graduum.*

Gradvs appellamus, vti ſcis, ea ipſa loca in quîs ſedebant. Sic dicti in Amphitheatris, quia ad formam ſcalarium graduum, alij alios conſequuntur. Eorum dimenſio Vitruuio expreſſa: *Gradus,* inquit, *vbi ſubſellia componantur, ne minus alti ſint palmopede, & digitis ſex. Latitudines eorum; ne plus pedes duo ſemis, ne minus pedes duo conſtituantur.* Palmopede, id eſt, pede & palmo: ſiue palmis quinque. Palmus enim quattuor digitos continet: Pes quatuor palmos. Sed hæc tamen Vitruuiana altitudo non conuenit gradibus Amphitheatri Veronenſis. qui, Torello dimetiente, alti dumtaxat pedem & duas vncias. id eſt, pedem & duos digitos ſemis, & paullum quod excurrit. Sed cur tam lati? parum enim ex ſymmetriâ & bono loci videtur, duos pedes & ſemis latos eos facere. Quod verum eſt: ſed latitudinem eam exigit, in contextu illo Graduum, ratio ſedendi. Pedes enim eorum qui in ſuperiore gradu ſpectant, innixi inferiori gradui proximo. qui ne læderent ſedentes alios, néve *Quid hic Gradus.* *Eorum dimenſio.* *Cur latiores facti.*

 ipſi

ipſi læderentur; opus habuere aliquâ laxitate. Fortaſſe etiam ad ponè tranſeundum, ſiqui ſurgerent, aut ſedentibus iam aliis intrarẽt. Gradus autem iſti è lapide. Vnde ſcitum illud Ariſtippi, *Cui bono eruditio? Huic ſaltem*, inquit, *ne in Theatro lapis ſedeat ſuper lapidem.* Quamquam & ſæpè è ligno. Serò repertum, vt puluilli inſternerentur Senatui: idq́ue primus Caligula inſtituit. Dio Caſſius: τά τε προσκεφάλαια τοῖς βουλευταῖς, ὅπως μὴ ἐπὶ γυμνῶν τῶν σανίδων καθίζων), πρῶτον τότε ὑπετέθη, καὶ πίλους σφισι τοὺς Θετταλικοὺς ἐς τὰ θέατρα φορεῖν, ἵνα μὴ ἡλιώσει ταλαιπωρῶν), ἐπετράπη: *Puluilli tunc primùm Senatoribus, ne nudis aſſeribus inſiderent, ſubiecti, & pileos Theſſalicos in Theatra iis inferre conceſſum, ne inſolatione torquerentur.* Ait clarè, Senatui tantùm: poſteà tamen id etiam Equiti conceſſum, ex Iuuenali:

E lapide fuiſſe, plurimum.

Puluilli iis impoſiti.

—— exeat, inquit,
Si pudor eſt, & de PVLVINO *ſurgat* EQVESTRI
Cuius res legi non ſufficit.

Quid Præcinctiones.

PRAECINCTIONES ſequuntur. quas, ſi benè capio, non aliud cenſeam quàm Graduum interualla & diuiſiones quaſdam in orbem. Vitruuius aliquoties nominat: ſed, vt in re tunc clarâ, deſcribit nobis parum clarè. *Præcinctiones*,* inquit, *ad altitudines Theatrorum pro ratâ parte faciendæ videntur: neque* altiores quàm quanta Præcinctionis Itineris ſit latitudo.* Iterũ: *Gradationes ſcalarum contra quadratorum angulos dirigantur ad primam Præcinctionẽ.* Videntur autem ſiue ad Vomitoria & ipſos Aditus, ſiue in diſcriminibus Orcheſtræ, Equeſtrium, Popularium, Gradus quoſdam latiores altioreſq́; ſtruxiſſe, qui reliquos minores velut præcingerent & cõplecterentur. Vnde & nomen. Torellus certè obſeruat in illo Veronenſi,* Gradum eſſe circa medium, qui duos pedes & vncias ſex altus: cùm reliqui tãtùm, pedẽ & vncias duas. Atq; ea profectò Præcinctio. etſi Vitruuius & res ipſa, plures ſuadent vnâ. Baltheus id alio nomine vocatur, à pari cauſsâ, quia velut* cingulũ quoddã latum fuit. Calpurnius in Amphitheatro Carini: *Baltheus en gemmis, en illita porticus auro.* Tertullianus de ſpectaculis: *Vias enim vocant cardines Balttheorum per ambitum.* Ex quo diſce, ad Cingula etiam iſta fuiſſe Vias. Diazomata item, Græcanicâ voce, commodè adpellat Vitruuius cap. VII. *Gradus, diazomata, pluteos.*

*Cap. III. lib. V.

*id eſt: Cingulum non altius ſit, quàm latũ eſt illud ipſum ſubcingulare Iter, de quo mox.

* Et apparent clariſſimè Præcinctiones in Theatris.

Balthei.

* Eaque re Zodiaci Zona, etiam Baltheus à Manilio vocatur.

Diazomata.

ADITVS deinde. qui in ipsâ gradatione portæ quædam ſiue oſtia, per quæ ab exterioribus porticibus venitur & deſcenditur in ipſas ſedes. De his Architectus: *Aditus complures & ſpatioſos oportet diſponere, nec coniunctos ſuperiores inferioribus, ſed ex omnibus locis perpetuos & directos, ſine inuerſuris faciendos: vti cùm populus dimittitur de ſpectaculis, ne comprimatur, ſed habeat ex omnibus locis exitus ſeparatos ſine impeditione.* Vomitoria appellat Macrobius, voce vulgi: libro VI. Saturnal. cap. IIII. Ad illud Virgilij *--totis vomit ædibus vndam. Pulchrè & antiquè. Vnde & nunc Vomitoria* (alij libri, *Vomitaria*) *in ſpectaculis dicimus, vnde homines glomeratim ingredientes in ſedilia ſe fundunt.* Atq. hęc foramina perſpicua in hiſ ipſis Graduum reliquiis, itemq; in illo Veronenſi.

Aditus, quid appellemus.

Vomitoria dicti.

Ad VIAS venio. quæ, auctore Tertulliano, hîc duplices. *Vias enim vocant, cardines Baltheorum per ambitum & diſcrimina Populariumper procliuum.* Optimè eruditus ſcriptor. Vult enim Vias alias eſſe, quæ ad * cardines ſiue limites Baltheorum, in circuitu: alias, quæ à Vomitoriis illis, in deſcenſu. Itaque ait, per procliuum. Sed cur Popularium tantùm meminit? eaque diſcriminari, & in cuneos ſuos tribui, Viis illis ſecantibus, vult? adhęreſco. Excludere enim apertè Equeſtria & Orcheſtram videtur: aliter quàm * Suetonius, qui cuneos in his agnoſcit: ergo & Vias. Sed Popularia largè fortaſſe acceperit ſcriptor Afer, pro omni populi conſeſſu. Vias has modò Itinera, modò Scalaria Vitruuius appellat. ſed Scalaria tamen propriè, Vias quę inter Cuneos ad aſcenſum aut deſcenſum. In his Viis qui locum non habebant, quíque, vt ſuo verbo dicam, excuneati erant, ſpectabant ſtantes. Tertullianus: *Nam apud ſpectacula & in Viá ſtatur.* Martialis facetè de falſo quodam equite, lib. v.

Via inter Gradus, duûm generum.

*Has vias, vocat Itinera Præcinctionū Vitr. cap. III.

*Vide iam nunc in Cuneis.

Diſcrimen aliquod inter Itinera & Scalaria.

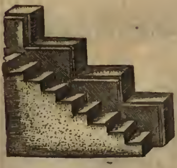
In Viis, excluſi ſpectabant.

Sedere primo ſolitus in gradu ſemper,
Tunc cùm licebat occupare, Manneius,
Bis excitatus terque, tranſtulit caſtra,
Et inter ipſas penè tertius ſellas
Poſt Caiumque Luciumque conſedit.
Illinc cucullo proſpicit caput tectus,
Oculoque ludos ſpectat indecens vno.
Et hinc miſer deiectus in VIAM *tranſit,*
Subſellioque ſemifultus extremo,

Et ma-

Et malè receptus altero genu, iactat
Equiti ſedere, Lectioque ſe STARE.

Martiali lux data. Cuius Epigrammatis ſententia iſta. Manneium ſolitum ante Domitiani edictum ſedere inter equites, & quidem in Equeſtrium primo gradu, qui ad Orcheſtram. Sed agnitú & pulſum aliquoties à diſſignatore Lectio, tranſiſſe tandem ad ſummam caueam, & ſpectaſſe inter plebem & pullatos: tantumnon inter cathedras muliebres. Sed illinc quoque deiectum, ſpectaſſe in Viâ ſemi-ſtantem. Atque huius ſententię etiam illud Taciti eſt, lib. XVI. de militibus, qui à Nerone diſpoſiti *Per cuneos* STABANT, *nequod temporis momentum impari clamore, aut ſilentio ſegni præteriret.* *Dimenſio viarum.* Nam ſtetiſſe eos ſentio in his vtriſque Viis. Latitudo Itineris ad Baltheum, mihi ignota. cenſeo non minus, trium quatuórve pedum. Si enim vulgarium Graduum, Vitruuio definiente, duo pedes & ſemis: quídni duplum iſtis? At Scalarium ſiue Aſcenſuum altitudo, in Veronenſi apparet ſemipedis & vnciæ: latitudo, pedum binûm. Humiliores ergo aliis ſedentariis Gradibus, parte dimidiâ. *Canaliculæ in gradibus.* Addo, Canaliculas quaſdam & deriuationes aquarum ad oram extremam Graduum fuiſſe, quà Scalaria incipiebant. Apparent in fragmentis lapidum.

& vſum

& vſum, credo, habuerunt ſiue aquæ cæleſtis deriuandæ, ſiue potiùs humanę. Nam cùm dies totos in ſpectaculis perſederent, quin vrina reddenda fuerit, non ambigimus: eiq́ue vſui tribuimus hos inciſos canales. Nam ad pluuiam, ſcire te volo pendulos leuiter & procliues omnes gradus fuiſſe.

At CVNEI iam (Alexis κερκίδας dixit) inter has Vias medij. Quidquid enim ſedilium diuiditur Præcinctionum Itineribus, & ſecatur lateralibus Viis, in hoc nomen id venit. Nomen datum à formâ. quia reipsâ Scalarum directio talis, vt ab imo oriens magis diffunderetur in altum: redderetq́ue cunei formam. Hoc modo, vide. Digiti enim potiùs res eſt, quàm linguę. Sed hoc mihi nota, Vias iſtas Scalares non ab imo ad ſummum rectà & ſine interciſione iſſe. Contrà eſt. dirigebantur ſaltem ab imâ Orcheſtrâ ad primam Præcinctionem. Ibi deſinebant. & * alternis aliæ incipiebant, cum Cuneorum nouâ variatione. Ita ſi triplex Præcinctio (& id ex Vitruuio ſuſpicamur:) triplex etiam ordo & diſcrimen Cuneorum. Nec abſurdè fortaſſe ſenſerim, ſi cuneos & Pręcinctiones finiam ac diſcriminem límitibus Orcheſtræ, Equeſtrium, Popularium. Architectus noſter Auguſtalis, meo animo, deſcribit non obſcurè: *Cunei, inquit, ſpectaculorum in Theatro ita diuidantur, vti anguli trigonorum, qui currunt circa curuaturam circinationis, dirigant aſcenſus ſcalasq́ue inter Cuneos, ad primam Præcinctionem. Suprà autem alternis Itineribus ſuperiores Cunei medij dirigantur.* Et adde quæ ſcribit cap. VIII. *Gradationes ſcalarum inter Cuneos & ſedes dirigantur ad primam Præcinctionem. ab eá Præcinctione inter eas iterum mediæ dirigantur.* Et ſanè hæc præſcriptio in parte apparet in Theatro Veronenſi ad Atheſim: quod deformauit (etſi παχύτερον) Torellus. Atque hi Cunei Theatrorum, qui in ſcriptoribus occurrunt crebri. Iuuenalis:

Cunei ſpectaculorum.

Directio Scalarium alterna.

* Quod quidem clariſſimè in Veronenſi apparet.

Exempla & loca de Cuneis.

——— *Cuneis an habent ſpectacula totis*
Quod ſecurus ames?

Martialis: *Æra ſed à Cuneis vlteriora petis.*

Inde Theatrum Cuneatum Virgilio aut Seuero:

———*Cuneati læta Theatri*
Seditio.

Et Auſonio: *Cuneata creuit hæc Theatri immanitas.* Inde excuneandi

E

neandi verbum, id eſt eiiciendi & velut extra Cuneum excludendi, vſurpatum Apuleio. Hi Cunei, certi certis adſignati. Suetonius in Aug. cap. XLIIII. *Militem ſecreuit à populo. Maritis è plebe proprios ordines*(id interpretor, vel ordines aliquot ſubſelliorum, vel etiam Cuneos)*adſignauit. Prætextatis* CVNEVM *ſuum; & proximum, pædagogis.* Ad diſcrimina hæc Cuneorum quique in iis ſedebant, alluſiſſe mihi Tertullianus videtur De Reſurrectione carnis: *Igitur quantum ad hæreticos, demonſtrauimus quo cuneo decurrendum ſit à nobis.* Sed clariùs, & ad Suetonij data verba, Martialis, lib. v.

Cunei certi certis adtributi.

Obſcura Tertulliani dicto explicata.

Sedere in equitum liceat an tibi ſcamnis,
Videbo Dindyme. Haud licet MARITORVM.

Cuneos autem etiam Equitum & Senatorum fuiſſe, clarè docet Suetonius Domit. cap. IIII. *Die proximo omne genus rerum miſſilia ſparſit. & quia maior pars intrà Popularia deciderat, quinquagenas teſſeras in ſingulos Cuneos Equeſtris ac Senatorij ordinis pronunciauit.* Et Virgilius, plebis item ac patrum agnoſcit:

Cunei etiã Senatorum & Equitũ.

———hunc plauſus hiantem
Per Cuneos (geminatus enim) plebiſque patrumque
Corripuit.

Ad CATHEDRAM iam peruêni. quam ſolus Tertullianus mihi in Amphitheatris ſuggerit: *Cathedra,* inquit, *vocatur, ipſe in amfractu ad conſeſſum ſitus.* Et intellegítne amfractum in ſingulis gradibus? an potiùs ſuperum locum, vbi cliui ſubſelliorum deſinunt, & murus incipit qui porticum facit, cliuóſque illos velut frangit? Nam plani aliquid ſpatij ibi fuiſſe videatur, vnde Cathedris poſitis ſpectarent. Poſſis Calpurnium ad hanc ſententiam flectere:

Quid Cathedrã incertè dictũ.

Venimus ad ſedes, vbi pullâ ſordida veſte
Inter fœmineas ſpectabat turba Cathedras.

Nam fœminæ & pullati *non niſi ex ſuperiore loco ſpectabant*, ex Auguſti decreto quod Suetonius memorat cap. XLIIII. Sellas etiam Martialis nominat, neſcio an pro cathedris, an pro ſubſelliis graduum ipſorum. Nam tenebræ mihi adhuc in iſto eius verſu:

Cathedra fœminea.

Retractatus Martialis verſus.

Et inter ipſas penè tertius ſellas
Poſt Caiumque Luciumque conſedit.

Rettuli quidem ſuprà ad fœmineas ſellas: ſed repugnante, vt vereor, poëtâ, qui non vult Equeſtria eum egreſſum, ſed in aliquâ ſemper eorum lineâ hæſiſſe. An ſellæ etiam virorum? eaſque in gradibus ipſis collocabant? Ita prona quidem faciliſque ſententia ſit, vt dicat miſellum hunc irrepſiſſe inter Caij Luciíque ſellas, & pænè tertium ſediſſe cum duobus. ſed ex illis quoque latebris protractum. Et ſanè de ſellis allatis & illatis, quidam mihi ſuadent. Suetonius Nerone, cap. XXVI. *Interdiu quoque clàm geſtatoriâ ſellâ delatus in Theatrum, ſeditionibus Pantomimorum ex parte Proſcænij ſuperiore ſignifer ſimul ac ſpectator aderat.* Iuuenalis, in ſuo illo non inuidendo voto: *De ſellis dubitatio noſtra.*

> —— *& duo fortes*
> *De grege Mœſorum, qui me ceruice locatâ*
> *Securum iubeant clamoſo inſiſtere Circo.*

Nam vult & optat Sellâ ſe deferri in Circum. Vitruuij etiam ambigua verba: *Gradus, vbi ſubſellia componantur.* Tamen magis eſt vt aliter fuerit, ex iis quæ ſuprà dixi. Et Suetonij Iuuenaliſque loci, euincunt non niſi de ſupero loco. quod fatemur vltrò. An ergo in Martiali ſcribendum, *tertias ſellas?* capimuſque pulſum eum à primo ſubſellio ad tertium? Sed quam ſententiam aut acumen tum habebit, τὸ *pænè?* Iterum dico. parum mihi in hoc verſu lucet aut liquet. *Tentatus Martialis, ſed vereor vt manu parum fauſtâ.*

At de PORTICIBVS ſuperioribus, è quîs tenuiores ſpectabant, ſatis certum. Calpurnius tangit. *Porticus quæ.*

> ——*en illita porticus auro*
> *Certatim radiat.*

Hanc ſupremam partem Dio ἁψῖδα θεάτρου dixit in Nerone: Καὶ ἐλέφας ἀνήχθη, inquit, ἐς τὴν ἀνωτάτω τοῦ θεάτρου ἁψῖδα: *Elephas ſublatus eſt in ſummum fornicem ſiue arcum Theatri.* Nec malè. quia porticus illæ, vt videtur, arcuato opere tectæ. Certè rectæ. Vitruuius: *Tectum porticus*, inquit, *quod futurum eſt in ſummâ gradatione.* Ideoque non vanè ſuſpicer à Tertulliano, Cameras, vocatas, De Spectac. *Deus etiam extra cameras, & gradus, & apulias oculos habet.* *Eaſdem videri cum Cameris.* Vbi de Apuliis, digitum tollo: & fateor me non poſſe hiſcere probum de iis aut probabile verbum.

Hîc inſerenda Amphitheatri interior facies.

CAPVT XIIII.

De ordine & locis in ſedendo. Quando diſcrimen id factum. De Orcheſtrâ, de Equeſtribus: & Tribunos quoſdam nouos fuiſſe inter Equites. De Popularibus. deque loco Pullatorum & Fœminarum.

Populi Romani tres ordines.

LOCVM & eius membra ſatis deſcripſi. ad cuius tamen lucem nonnihil etiam faciet, ſi ordinem Ordinum in conſeſſu noris & diſcrimen. Populi enim Romani, vt ſcis, priſca diuiſio, in Senatum, Equitem, Plebem. His diſcreta in Spectaculis ſua loca, & Gradus. In Theatris quidem iam olim lege Roſciâ: at non ita diu in Circo & Amphitheatris. Promiſcuè enim ibi ſpectabant & quouis loco liberè, quamdiu libertas Romæ.

Diu confuſio in Amphitheatrali ſpectaculo.

Plutarchus indicat in Sullâ: ἦν μὲν, inquiens, θέα μονομάχων. οὔπω δὲ τῶν τόπων διακεκριμένων, ἀλλ' ἔτι τοῦ θεάτρου συμμιγοῦς ἀνδράσι καὶ γυναιξὶν ὄντος, ἔτυχε πλησίον τοῦ Σύλλα καθεζομένη γυνὴ τὴν ὄψιν εὐπρεπὴς καὶ γένους λαμπροῦ: *Spectaculum quidem gladiatorum erat. Locis autem ad ſpectandum nondum tunc diſcretis, ſed mixtim ſedentibus viris fæminiſque: accidit, vt propter Sullam mulier quæpiam ſederet, facie & genere honeſta.* At id mutatum ſub Principibus: & diſcrimina dignitatum facta, bono iure. Nec ſubtiliter hîc tempora exſequar.* quid opus? Hoc ſcito, Senatui in Amphitheatris quoque ſuam ſedem fuiſſe, ſuam Equiti, ſuam Plebi. Illam, Orcheſtram dixêre: alteram, Equeſtria: tertiam, Popularia. De Orcheſtrâ vbique obuium. quæ vox nata in ſcænâ & pulpito, tranſiit communi abuſu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi, vt Vitruuius ait, *inter gradus imos.* Is enim locus quia Scænæ & Arenæ proximus, ideoque oculis auribuſque expoſitus: optimus habitus ſpectioni, ſiue auditioni. Cicero de Senectute: *Vt Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in primâ caueâ ſpectat, quàm qui in vltimâ.* Horatius.

**Feci enim accuratè in Comment. ad lib. XIV. Taciti.*

Orcheſtra vox Græco ortu.

Vbi fuerit.

In imis gradibus, qui optimi ſpectioni.

Vt propiùs ſpectes lachrymoſa poëmata Puppi.

Magnitudo eius, vt coniicio, in gradibus quattuor aut quinque. aut fortaſſe pluribus, vt etiam Sacerdotibus ibi locum demus, & ſociarum gentium legatis. Equeſtria autem, Senecæ nominata VII. De Benef. *Equeſtria omnium equitum Romanorum*

Equeſtria.

rum

rum ſunt. in illis tamen, locus meus fit proprius, quem occupaui. Item Suetonio, in Calig. *Decimas maturiùs dabat, vt Equeſtria ab infimo quoque occuparentur.* Et alluſit argutatrix illa apud Petronium: *Ego etiamſi ancilla ſum, numquam tamen niſi in Equeſtribus ſedeo.* Ea Equeſtria lege veteri Quattuordecim gradus tenuêre. itaque paſſim legas ſedere in Quattuordecim: & pro ipsâ Equeſtri dignitate in Senecâ: *At mehercule multis Quattuordecim Gradus ſunt clauſi: non omnes Curia admittit.* Lege dico veteri. nam vt idem numerus ſub Principibus fuerit, aucto immaniter numero equitum, non herclè inducor ad credendum. Et impellit me in alia omnia Calpurnius, qui oſtendit totam mediam ſuperioremque caueam occupatam ab equite, ludis illis celebribus Carini: *Quàm am plaſuerint.* *Aucta videri ſub Principibus.*

Venimus ad ſedes vbi pullâ ſordida veſte
Inter fœmineas ſpectabat turba cathedras.
Nam quæcumque patent ſub aperto libera cælo,
Aut eques, aut niuei loca compleuêre Tribuni.

Oſtendit ſe in porticu ſummâ ſpectaſſe inter fœminas, quoniam Gradus omnes qui ſub dio, occupati ab Equite aut Tribunis. Nam hos quoque addit. nec intellegit illos notos Plebeios (caue erres:) ſed Militares inprimis: fortaſſe & alios, qui vario agnomine ſub Principibus ſunt nati. De quo copiosè dicendi non hic locus. Ouidius aptè ad hanc rem in Faſtis lib. IIII. vbi quemdam militiâ functum in Equeſtribus ſibi adſidentem loqui facit: *Tribuni inter Equites ſpectabant.*

Dux mihi Cæſar erat, ſub quo meruiſſe Tribunus
Glorior, officio præfuit ille meo.
Hanc ego militiâ ſedem, tu pace paraſti:
Inter bis quinos vſus honore viros.

Et eodem illo Tribunicio iure ſpectaſſe ſe in Equite Martialis ait:

——vidit me Roma Tribunum,
Et ſedeo quà te ſuſcitat Oceanus.

Nam quod de ære magno huius poëtę ſuſpicere, aut cenſu fuiſſe Equitem: errabis. tenue ſemper & exſuccum hoc genus. Ipſe id renuit, loco alio, & paupertatem clarè præfert: *Martialis quomodo eques.*

Sum, fateor, ſemperque fui, Calliſtrate, pauper,

Sed non obſcurus nec malè notus eques.

Inter Equites igitur, quia adnexum hoc Tribuniciæ illi dignitati. Et quidem hi Tribuni in Gradibus primis ſpectabant, ex Horatiano Vetere interprete: qui ad locum illum Epodôn, in Mænam: *Sedilibusque magnus inprimis Eques:* commodè notat, *Otho*, inquit, *quattuordecim Gradus in Theatro equiti ſepararat, ex quibus primi Tribuniciis poteſtatibus vacarent.*

Popularia.

Popularia ſunt loco tertio. & nomen eâ notione reperies in Suetonij Claudio, cap. XXV. *Germanorum legatis in Orcheſtrâ ſedere permiſit, ſimplicitate & fiduciâ eorum motus, quòd in Popularia deducti, cùm animaduertiſſent Parthos & Armenios in Senatu ſedentes, ad eadem loca ſponte tranſierant.* Et in Domitiano, verbis quæ rettuli ſuprà. Vlpianus etiam *Milites ſtationarios* diſponi à Præfecto vrbis vult, *ad tuendam Popularium quietem.* Calliſtratus, in ſpectaculis *Iuuenes quoſdam accommodare ſe turbulentibus adclamationibus Popularium* ſcribit. Et ſcio vtrumq. intellegere hunc plebis conſeſſum.

Vide Epiſtolæ. noſtras. lib. III. epiſt. XVIII.

Populi vox pro ſolâ plebe interdum.

Plebis. nam etſi populi voce vtuntur, quæ communis tribus ordinibus: tamen hîc pro vnâ eius & vberiori parte. Vti & apud Iuuenalem:

Æquales illic habitus, ſimilemque videbis
Orcheſtram & populum.

Popularia ipſa iterum diuiſa.

Intellegit enim, in hac ipsâ Spectaculorum re, plebem. Popularibus autem adtributi reliqui omnes Gradus. id eſt Cauea media, & Summa: Nam Ima Senatui & Equiti vacabant. Itaque propter granditatem, diſcrimen aliquod in ipſis popularibus: & pro variâ conditione plebis, varij adſeſſus. Quoſdam, imò pleroſque Suetonius expreſſit Auguſto: *Militem ſecreuit à populo. maritis è plebe proprios ordines adſignauit. prætextatis Cuneũ ſuum. & proximum pædagogis. ſanxitq; nequis pullatorum mediâ caueâ ſederet. Fœminis ne gladiatores quidem, quos * promiſcuè ſpectari ſolemne erat, niſi ex loco ſuperiore ſpectare conceſſit.* Vbi de Pullatis quod ait, illuſtrant Calpurnij verſus:

**Suprà ex Plutarcho.*

Pullati ad ſuperas relegati.

O vtinam nobis non ruſtica veſtis adeſſet!
Vidiſſem propiùs mea numina. ſed mihi ſordes
PVLLAQVE *paupertas & adunco fibula morſu*
Obſtiterunt.

Oſtendit enim ſe ruſticum & pullatum ſpectaſſe in caueâ ſummâ, pro-

mâ, procul à Podio vbi Princeps. Ideò apud Senecam De Tranquillitate, *Verba ad ſummam Caueam ſpectantia*, ſunt vilia & ad guſtum minutæ plebis. At quòd Fœminæ in ſummo: etiam Propertius tuus oſtendit, vbi præcepta æmulantis Cynthiæ: *Item Fœminæ.*

Tu neque Pompeiâ ſpatiabere cultus in vmbrâ, *Propertij alia diſtinctio & intellectus.*
Et cùm laſciuum ſternet arena forum,
Colla caue inflectas ad SVMMVM *obliqua theatrum.*

Ita legendi & iungendi ij verſus. & mens eſt, Cùm Gladiatores in foro: caue oculos adiicias, tu qui in equite ſpectas, ad loca ſumma, vbi mulieres.

CAPVT XV.

Confuſa aliquando locorum ſeries: eaque occupata. Æs pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Diſſignatores, eorum munus. Excitare. Tribuni Voluptatum.

ET hi quidem limites, hic ordo. quem tamen migrabat & miſcebat ſæpe Quiritium turbida plebs. Auidi enim multi ludorum, & excluſionis metuentes, loca de multâ nocte occupabant, & inhærebant vt ſuis. Lampridius in Eliogabalo: *Serpentes per Marſicæ gentis ſacerdotes collegiſſe fertur: eoſque ſubitò ante lucem, vt ſolet populus ad ludos celebres conuenire, effudiſſe.* Benè dixi, occupabant. eo enim verbo id vulgò notabant. Martialis: *Occupare propriè, quid.*

Tunc cùm licebat occupare, Manneius.

Spartianus in Iuliano: *Ad Circenſe ſpectaculum itum eſt: ſed occupatis indifferenter omnium ſubſelliis, populus geminauit conuicia in Iulianum.* Tangit & Tertullianus eam confuſionem: *Libertinos in Equeſtribus, ſubuerbuſtos in Liberalibus ſedere.* Vbi Liberalia equidem non aliud, quàm liberi populi locum ceperim, quem turpe occupari à ſubuerbuſtis & ſeruis ſtigmatiis. Addatur Suetonius Calig. cap. XXVI. *Inquietatus fremitu gratuita in Circo loca de mediâ nocte occupantium, omnes fuſtibus abegit.* Ait autem Tranquillus, *gratuita loca*. Ergóne aliquid aliàs pendendum? Apparet: & quidem priſco etiam æuo. Certè Plautinus Prologus, (etſi non Plauti) id indicat receptum in ſeruis: *Loca pretio aliquo diſtributa.* *Plautiani Prologi lux.*

Serui ne obſideant, liberis vt ſit locus.
Vel æs pro capite dent: ſi id facere non queunt,
Domum abeant.

Græci hæc ὀπτήρια appellaſſe videntur: quæ explicant in Callimacho Scholiaſtæ, τὰ ὑπὲρ τοῦ ἰδεῖν δῶρα: *munera quæ ſpectādi cauſsâ dantur.* Nec in ſeruis hoc tantùm, ſed receptum etiam in aliis è plebe opinor, qui Locariis neſcio quid pro ſedibus pendebant. Ita enim appellat Martialis, qui loca diſſignabant. In Hermetis gladiatoris laudibus:

Et Martiali.

Hermes ſuppoſiticius ſibi ipſi:
Hermes diuitiæ Locariorum:
Hermes cura laborque ludiorum.

Locarij, qui homines locant, diſponuntq́.

Nam Locarij, meo animo, non aliud hîc quàm Diſſignatores. Quos Tertullianus in ludis agnoſcit, libello De Spectaculis: *A templis & aris, inter tribus & tibias, duobus inquinatiſſimus arbitris funerum & ſacrorum, Diſſignatore & Aruſpice.* Plautinus idem ille Prologus agnoſcit in ſcænâ:

Neu diſſignator præter os obambulet.

Diſſignatores cū lictoribus.

Quin etiam lictores illis attribuit:

-- neu lictor verbum aut virgæ mutiant.

Qui enim hoc refert ad lictores magiſtratuum: errat. Nullæ in hac Hiſtricâ prouinciâ eorum partes. Sed vt Diſſignatores in funere publico lictores comitabantur, ſeuerioris imperij cauſsâ & ordinis ſeruandi: ſic in Theatris. De funebri Diſſignatore, Horatij illud noſti,

—— dum ficus prima calorque
Diſſignatorem decorat lictoribus atris.

Non quia proprij Diſſignatorum vlli apparitores (viles enim ipſi olim & fortaſſe inter libertinos:) ſed accipiebant à * Domino funeris & Editore ludorum. Ex hoc genere, Lectius ille & Oceanus apud Epigrammatarium: nec magiſtri illi aut Præfecti ludorum (nugæ iſtæc interpretum) ſed meri Diſſignatores. Quorum tamen dignitas ſub Principibus aucta. Vlpianus bene monet l. IIII. de his qui not. infamiâ: *Diſſignatores, inquit, quos Græci βραβευτὰς appellant, artem ludicram non facere Celſus probat: quia miniſteriū non artē exerceant. Et ſanè locus iſte hodie à Principe non pro modico beneficio datur.* Horum munus, ordinibus ſua loca

* In Saturnalibus dixi, lib. I.

Creuit eorum dignitas.

Pellebant loco non dignos.

loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. Facetè ſæpe meminit acutus & capitalis ille Hiſpanus, per occaſionem edicti Domitiani, quo *licentiam in equite promiſcuè ſpectandi* (quæ contra leges eruperat) *cohibuit*. Et id dicebant theatrali verbo, Excitare aut Suſcitare. *Excitare.*

Bis excitatus terque, tranſtulit caſtra.

Alibi: *Et ſedeo quà te ſuſcitat Oceanus.*

Suetonius Auguſto, cap. XIIII. *Cùm ſpectaculo ludorũ gregarium militem in Quattuordecim ſedentem excitari per apparitorem iuſſiſſet.* De quâ eâdem re Appianus: καὶ ὁ Καῖσαρ τὸν στρατιώτην ἀνέστησε: *Et Cæſar militem iuſſit ſurgere.* Pulchrius in eodem planè verbo Græcè luſit Diogenes Cynicus (in Diogene Laërtio:) τὸν κιθαρῳδὸν ἀεὶ καταλειπόμενον ὑπὸ τῶν ἀκροατῶν ἠσπάσατο, Χαῖρε ἀλέκτωρ. τοῦ δὲ εἰπόντος, Διὰ τί; Ὅτι, ἔφη, ᾄδων πάντας ἐγείρεις: *Citharœdum quendam, quo cantante omnes diſcedebant eumq́; relinquebant, ſalutauit, Salue galle. Illo quærente, Quid ita? Quia,* inquit, *cantans omnes* EXCITAS. Ipſo illo verbo argutiſſimè luſit. Sed addo etiam, labente æuo, præter Diſſignatores, videri fuiſſe digniore quodam nomine Tribunos: qui electi ad moderandas & temperandas ludicras populi voluptates. Ij dicti, Tribuni voluptatum. Quorum formula & munus, apud Caſſiodorum libro VII. Variar. Epiſt. X. *Tribuni voluptatũ.*

CAPVT XVI.

Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparſiones. Eas è croco diluto fuiſſe. Appuleius emendatus. Videri eumdem liquorem è ſtatuis emiſſum. Pluria ad hanc rem exempla.

VIDEOR de loco omnia dixiſſe: certè ea quæ conſpiciuntur in aperto. Nam quin lateant etiamnunc quædam, non nego: quę tamen, lucis tuæ cauſsâ, protraham in claram lucem. In eo genere tubi ſunt ſiue fiſtulæ: quæ in imo & ſummo Amphitheatro diſpoſitæ, eâ arte & fine, vt odoratum quemdam humorem eiacularentur leuiter, & inſpergerent in ſedentes. Is humor, è croco plerumque. Seneca epiſt. XCI. *Vtrum tandem ſapientiorem putas, qui inuênit quemadmodum in* IMMENSAM ALTITVDINEM CROCVM LATENTIBVS FISTVLIS *exprimat?* Idem libro II. Quæſt. Natural. *Numquid dubitas* *Fiſtulæ Amphitheatrales.* *Spargebãt crocum ex imâ Arenâ.*

 quin

quin SPARSIO *illa, quæ ex fundamentis* MEDIAE ARENAE *creſcens, in* SVMMAM ALTITVDINEM AMPHITHEATRI *peruenit, cum intentione aquæ fiat?* Apuleius lib. x. *Tunc de ſummo montis cacumine per quandam latentem fiſtulam in excelſum prorumpit vino crocus* (ita emendo ex vet. codice noſtri Giſelini) *diluta, ſparſimque defluens paſcentes circà capellas odorato perpluit imbre.* Benè Apuleius, *odorato imbre.* quia è fiſtulis illis, per minuta quædam foramina ſtillabat is liquor in modum imbris. Et ſignatè locutus eſt Antonius Muſa apud Senecam patrem, qui *Sparſiones, odoratos imbres* dixit. Vbi magnus ille Turnebus à ſe & à vero abit, dum tentat ſufficere *adoratos imbres:* & perperàm ad miſſilia refert. Nam rorem illum ingenioſum, Sparſiones vocabant aptè. Gloſſæ priſcæ: *Sparſio*, κρόκος ὁ ῥαινόμενος. Et Martialis ſpargendi verbo in eo vſus:

Apuleij correctio.

Sparſiones propriè.

> *Hoc rogo non meliùs, quàm rubro pulpita nimbo*
> SPARGERE, *& effuſo permaduiſſe croco?*

Et nimbum item aliquoties appellat: vt libro I.

Ea cum imbre aut nimbo comparantur.

> *Et Cilices nimbis hîc maduere ſuis.*

Libro IX.

> *Lubrica Corycio quamuis ſint pulpita nimbo.*

Nec è fiſtulis ſolùm hic imber, ſed ſcito magis inuento è ſtatuis expreſſus, velut humanus quidam ſudor. Lucanus clarè indicat:

E ſtatuis etiam fuſa.

> *Vtque ſolet pariter* TOTIS *ſe effundere* SIGNIS
> *Corycij* PRESSVRA CROCI: *ſic omnia membra*
> *Emiſere ſimul rutilum pro ſanguine virus.*

Et ex Theatri Marcelli configuratione conſpicuum, in mediâ & ſummâ Præcinctione ſtatuas plures fuiſſe; partim ad ornatum, partim ad hunc vſum. Eas autem ſcire licet concauas fuiſſe: & per immiſſas* fiſtulas ferreas ſiue æneas, minutis foraminibus, velut per poros & membra expreſſum hunc humorem. non ſine præſenti quidem auxilio & manu adminiſtrorum, qui in parte infernâ ſtabant. Ego interrumpens, Hæc mihi mira, inquam: ſed dic tamen, oro te, clariùs, quomodo crocus exprimi arida potuerit in hunc imbrem? Non enim capio. Ille concuſſo capite & ridens, Crocúſne mera aut arida? inquit. Mi iuuenis erras. Vino diluta fuit, vt Apuleius tibi præibat, ſi filum attentè ſuble-

* Quas fiſtulas grandes fuiſſe ſuſpicamur, & alias minores, quæ ab illis diffuſæ per membra.

Quoq; modo id fieri potuerit.

Crocus non ipſa, ſed vinum, eâ tinctũ ad ſparſiones.

ſublegiſſes eius ſermonis. Mixtum videlicet tritumque florem eum herbæ fuiſſe cum vino: quod vinum colorem deinde adſumeret & odorem. Plinius aperit: *Crocum*, inquit, *vino mirè congruit; præcipuè dulci, tritum ad Theatra replenda.* Itaque liquidum crocum Ouidius dixit:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco. *Per Gradus fluebat.*

Et fluxiſſe eum per gradus, Spartianus in Hadriano: *In honorem Traiani balſama & crocum per Gradus Theatri fluere iuſſit.* Vbi de *Etiam balſamum.* Balſamo item notabis, etſi minus id crebrum. At de Croco, in omnibus ſpectaculis protritum: etiam Scænicis. ideoque ſolemnes crocos Propertius agnominauit:

Pulpita ſolemnes non oluere crocos.

Adeò vt etiam ſupinorum hominum deliciis è Theatris in conuiuia ſparſiones migrarint, & eâdem illâ arte vnguentis perfuſi conniuæ. Plutarchus de Othone narrat, diſpoſuiſſe eum in triclinio variis locis ἀργυρεῦς ϗ χρυσοῦς σωλῆνας, ὥσπερ ὕδωρ τὸ μύρον ἐκχέοντας: *argenteos atque aureos canales, inſtar aquæ, vnguenta fundentes.* *Sparſiones vnguentorũ in conuiuiis, ab hoc inuento.* Quod item in Neronis nepotinis ſumptibus Tranquillus recenſuit, cap. XXXI. *Cœnationes eius laqueatæ tabulis verſatilibus eburneis, vt flores: & fiſtulis, vt vnguenta deſuper ſpargerentur.* *Suetonius reſcriptus.* Ita enim eum locum legamus: quoniam duo ibi verſatilia, & Tabulæ ad flores, & Fiſtulæ ad vnguenta.

CAPVT XVII.

Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum vſus cœperit. Colorata ea fuiſſe. aliquando ſerica, aliquando & purpurea, auro diſtincta. Teſtimonia plura.

TEGMEN etiam Amphitheatri latet: quod ſuperduci ſolet; arcendo æſtui ac ſoli. Tegmen hoc è velis. Primus inuentor rei Q. Catulus: aut certè iam inuentæ, primus Romæ imitator. *Vela à Q. Catulo reperta.* Valerius Maximus: *Religionem ludorum, creſcentibus opibus, mox ſecuta lautitia eſt. Eius inſtinctu Q. Catulus Campanam imitatus luxuriam, primus ſpectantium conſeſſum velorum vmbraculis texit.* Ammianus de eâdem re libro XIIII. *Ex turbâ verò minimæ ſortis & paupertinæ, in tabernis aliqui pernoctãt atris, nõnulli velabris vmbraculorũ Theatraliũ latẽt. quæ Campanam imitatus laſciuiã Catu-*

lus in Ædilitate ſuâ ſuſpendit omnium primus. Plinius libro XIX. de velis: *Poſteà in Theatris tantùm vmbram fecère. quod primus omnium inuenit Q. Catulus, cùm * Capitolium dedicaret.* Eius ritus veſtigia in ipſis Amphitheatris, vbi foramina in ſummis lapidibus ad funes velorum illigandos. vt in Nemauſenſi illo clarè: & in ſummo hoc Romano quædam grandiora, per quæ coniicimus traiici & in altum dirigi antennas ſolitas, velorum funes ſuſtinentes. At ipſæ deinde antennæ ſiue mali, per foramina ea immiſſę & demiſſę mutulis quibuſdam excipiebantur, firmitatis cauſsâ. Ad antennas autem ſubrectas, funes tranſuerſim ligati & extenſi; ſuper quos, ducta vela. Teſtimonia etiam ſparſa in veterum ſcriptis. Propertius:

** At Aedilitati eius id tribuit Ammianus*

Et modò tam pleno fluitantia vela Theatro.

Suetonius in Caio: *Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantiſſimo Sole velis, emitti quemquam vetabat.* Martialis:

Ducere vela & reducere.

Quamuis non modico caleant ſpectacula ſole,
Vela reducuntur cùm venit Hermogenes.

Vitruuius præfatione lib. x. *In muneribus quæ à magiſtratibus, Foro gladiatorum Scenisque ludorum, quædam dantur, quibus nec exſpectatio nec mora conceditur: vt ſunt ſedes ſpectaculorum,* VELORVMQVE INDVCTIONES. Lampridius in Commodo: *Cùm illi ſæpe pugnanti vt deo populus fauiſſet; irriſum ſe credens, populum Romanum, à militibus claſſiariis qui vela ducebant, in Amphitheatro interimi præcepit.* In quo mihi nota milites è claſſe præpoſitos huic muneri: ſcilicet quia maritimi illi, iure periti tractandorum velorum. petunt etiam quidam, apud Plutarchum in Romulo, Velabri etymon ab hoc ritu; acutè ſed non verè. ἔνιοι λέγουσι, inquit, τὴν εἰς τὸ ἱππόδρομον φέρουσαν ἐξ ἀγορᾶς πάροδον, ἱςίοις καταπεταννύαι τοὺς τὴν θέαν παρέχοντας, ἐντεῦθεν ἀρχομένους· ῥωμαῖοι δὲ τὸ ἱςίον βῆλον ὀνομάζουσι: *Quidam aiunt viam illam quæ à foro ad Circum fert ab editoribus ludorum velis ſolere integi, initio à Velabris facto. Romani autem Velum appellant, quod nos Hiſtium.* Non verè dico: quia Velabri vocem diu notam & natam ante hunc ritum (qui Catuli æuo inductus) ſatis clarum. Colorata variè vela iſta fuiſſe, ad ornatum, Lucretius oſtendit verſibus ſanè ad hanc rem luculentis:

Velabri vanum etymon.

Variegata ea vela coloribus.

Et vulgò faciunt id lutea, ruſaque vela,

Et fer-

Et ferrugina. cùm magnis intenta Theatris
*Per * malos vulgata trabeſque trementia pendent.*
Namque ibi conſeſſum caueai ſubter, & omnem
Scænæ ſpeciem, patrum matrumque deorumque
Inficiunt, coguntque ſuo fluitare colore.

* Nota firmari, quod ſuprà monui de Antennis.

Et Carbaſina vela Plinius libro XIX. nominat, cum auctore: * *Carbaſina deinde vela primus in Theatro duxiſſe traditur Lentulus Spinther Apollinaribus ludis. Mox Cæſar dictator totum forum Romanum intexit, viamque ſacram ab domo ſuá vſque ad cliuum Capitolinum. quod munere ipſo gladiatorio mirabilius viſum tradunt.* Miratur & ſtupet in Cæſariano facto Plinius, vel quia tantum ſpatij inductum: vel quia velis tam pretioſis. Nam ſetica ea fuiſſe Dio tradidit, etſi parum adfirmatè, libro XLIII. καὶ ἵνα μηδένα τῶν θεωμένων ὁ ἥλιος λυπήσῃ, παραπετάσματα ὑπὲρ αὐτῶν σηρικὰ, ὥς γέ τινές φασιν, ὑπερεπέτασε: *Nève quis ſpectantium à ſole infeſtaretur, vela ſuper eos Serica, vt quidam tradunt, extendit.* Nec ſcio ſanè an Plinij libris non exciderit ea Sericorum vox. Iam Nero purpurea etiam vela ſuſpendit, ſtellis aureis variè interſtincta. Xiphilinus: τά γε μὴν παραπετάσματα τὰ διὰ τοῦ ἀέρος διαταθέντα, ὅπως τὸν ἥλιον ἀπερύκει, ἁλουργὰ ἦν, καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἅρμα ἐλαύνων ὁ Νέρων ἐνέστικτο, ἀστέρες δὲ χρυσοῖ πέριξ ἐπέλαμπον: *Vela etiam quæ per aërem expanſa ad arcendum ſolem, purpurea erant. inq; iis medius Nero acu pictus, currum agitans* (videlicet inſtar Phœbi) *circùm verò vndique aureæ ſtellæ.*

* Intellegit candicātia, & è tenuiſſimo lino. Nam. Q. Catuli etiā è lino, ſed vulgari & rudi.

Dubitatio de integritate Pliniani loci.

Purpurea vela à Nerone.

CAPVT XVIII.

Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Auguſtæi. Vmbellæ vſum & cauſſæ fuiſſe, velis non expaſſis. Martialis & Vopiſcus explicati. Vmbellati claui.

HÆC ipſa Vela, niſi fallor, Iuuenalis Velaria dixit illo verſu, *Velaria.*

——pugnas Cilicis laudabat & ictus,
Et pegma, & pueros inde ad Velariā raptos.

Nec enim interpretes hîc audio, qui Velaria locum eſſe adſerunt vbi vela reconduntur. Imò aliam ego lucem Iuuenali do, & ita capio: quaſi laudarit & ſtupuerit adulator ille, quòd ludis gladiatoriis, pueri è pegmate ſubitò in altum occultâ quadam machi-

Iuuenalis explicatus.

Raptus artificioſi & ſublationes in pegmatis.

machinâ rapti ſint, & ad Vela ipſa. Sanè recepti in Amphitheatris tales luſus, taleſque raptus. Qualis etiam ille Martiali expreſſus, de Tauro cum Alcide in æthera rapto, populo ſpectante & adſtupente:

Raptus abit MEDIA *quòd ad æthera Taurus* ARENA,
Non fuit hoc artis, ſed pietatis opus.

Velarij, pro hominibus.

Lego etiam in veteri inſcriptione, PRAEPOSITVS. VELARIORVM. DOMVS. AVGVSTAE. ſed alio ſenſu: quia Velarios ibi accipio, qui præpoſiti velis in aulâ ducendis. Ita in aliis lapidibus: VELARII. DE. DOMV. AVGVSTI. & alibi: VELARII. DOMVS. AVGVSTANAE. Sed redeo ad Theatrica noſtra Vela, quę moneo non ſemper extenſa: quia ſæpe id impediebat ventus. Nec mirum in tam laxo & capaci circo. Hiſpanus poëta:

Vela ventus ſæpe negabat.

Aut Pompeiano vela negata, Noto.

Tunc Vmbella ſuccedebat, aut Pilleus.

Quid tum igitur? inquies. ſpectabántne indefenſi à Sole? Non prorſus. duplex iis etiam tegmen, ſiue Pillei, ſiue Vmbellæ. Pillei quidem Theſſalici, vt ſuprà ex Dione retuli. quem eumdem cum Petaſo aliquis fecerit.' & notauit eruditus noſter Iunius in libro II. Animaduerſorum, cap. VI. Vſi & *Gauſapis*, an *Cauſiâ*, loco illius Pillei? Nam varia hæc in Martiale lectio: atque alij libri aliud Lemma illud præſcribunt his verſibus Apophoretorum:

Martialis illuſtratus & correctus.

In Pompeiano tectus ſpectabo Theatro:
Nam populo ventus vela negare ſolet.

Significat diſertè, vſurum ſe tegmine Cauſię contra ſolem, ſi ventus inuidiſſet vela. Ad eumdem vſum refero Pilleos in Theatris ab Editoribus interdum datos, ſiue birros. Vopiſcus in Carino, vbi Iunium Meſſallam eiuſque effuſionem in ludis acerbè taxat: *Donati ſunt ab Atrebaticis birri petiti, donati birri Canuſini.* At de Vmbellâ, Martialis idem:

Pillei quâ ſine dati.

Vmbella.

Accipe quæ nimios vincant vmbracula ſoles.
Sit licet & ventus, te tua vela tegent.

Quam à faciendâ vmbrâ dictam ſcito, nec aliud tegmen quàm quo hodie in Italiâ paſſim ſupra caput ſuſpenſo vtuntur, per viam & in æſtu. E linteo formant, inſtar obtuſæ & breuioris metæ, quod orbiculatâ virgâ extenſum, baculo ſuſtinent ſupra caput erectum. Iuuenalis de eâdem:

Earum forma.

En cui

En cui tu viridem vmbellam, cui ſuccina mittas.*

Et Vmbellati claui apud priſcos Architectos, qui capite paulatim inſtar turbinis latiore: itemque Vmbellati flores Fœniculi, Anici, Sambuci apud hortenſes ſcriptores. Denique vmbella. quod σκιάδιον Græcis.

* Colorabant enim, vt puto, pro fauore cuiuſque in hancillámve Circi factionem: Praſinam, Venetam, &c.

Capvt XIX.

Per occaſionem, de pilleo quæſitum. fuerintne eo vſi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuiſſe, quibus permiſſum tegmen: certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & ſcriptores explicati.

DESIERAT Florentius, & iam ſurgebat. ſed ego iniectâ blandè manu, Viam mihi aperis eius ſermonis, inquam, in quem deferri diu mihi eſt votum. Itaque, per tuam fidem, qui tam multa hodie me docuiſti, hoc quoque velut ἐπίμετρον admetire, de Romanorum capite tecto ſiue intecto. Nam cauſiam iis tribuis aut pilleum: ſed tantùm per ludos. quid ergo cenſeam? reliquo eos tempore fuiſſe intectos? ægrè id crediderim, in moribus noſtris tam aduerſis. Florentius renidens, A viâ in ſemitam me abducis, inquit. quam tamen, quoniam valdè velle te video, percurram pede leui. Caput apertum & ſine tegmine habere, non Romanis ſolùm olim; ſed quod magis mirère, etiam Græcis veteribus, & fortaſſe Germanis, Galliſque nobis commune. De Græcis: ecce apud Homerum non cauſiæ non pillei vſquàm mentio. nec celat nos eius interpres, quin ſilentium id cauſſam habeat ab hoc ritu. Quin Soranus in vitâ Hippocratis, anxius eſt cur imago eius pilleata cernatur. idque alij ad peregrinationes eius rettulere, alij ad alias cauſſas, quas ibi vide. At de Germanis inducit me facilè Tacitus: qui cirros eorum nodoſque commemorat, tegmina nuſquam. imò de Sueuis, clarè ſatis oſtendit pugnaſſe eos etiam capite aperto, crinibus religatis in altitudinem quamdam & terrorem. Et comatos noſtros Gallos, quídni credam eâ parte intectos? Ni fuiſſent, & pleræque imò Europæ gentes: non pilleum apud Parthos dęmum Martialis, vt nouum, quæſiſſet:

Pleræque olim gentes capite nudo.

Græci.

Germani.

Galli.

Parthi tamen pilleati: & quod alibi legiſſe ſcio, Daci.

Fruſtrà blanditiæ venitis ad me:
Ad Parthos procul ite pilleatos.

Sed

Sed de Romanis ipſis, ſecuriùs pronuntiem: quia ſigna mihi in illis & argumenta plura. Primùm nummi omnes veteres ſtatuæq́; (in quibus cultus ſcilicet & habitus priſcus) ſine tegmine ſemper. Scriptores item priſci, pilleum aut petaſum abſtinere videntur à vulgo. Quò facit valdè Suetonij locus: qui Iulium Cæſarem ex omnibus decretis ſibi honoribus, non alium libentiùs aut crebriùs vſurpaſſe, ait, quàm ius laureæ coronæ perpetuò geſtandæ. idq́ue ad caluitium celandum. Obſecro vt quid, ſi pilleus aut petaſus illis? qui certè aptior & fidelior ad diſſimulandum caluitium, quàm corona. Quintiliani item Oratoris ſui deſcriptio. in quo cùm veſtium omnium ſingillatim meminerit, vſque ad calceos: in capite tamen format & fingit ſolum capillum. Sed volſellis pugno: ecce telum. Euſtathius Homeri interpres diſertim ſcribit τὸ τὰς κεφαλὰς ἀκαταλύπτους ἔχειν, *capita intecta habere*, ad Romanos tranſiſſe à priſcis Græcis. Cui auctoritati quid opponas? Tamen fateor Tempora quædam & Homines ſpectandos, quibus ius & vſus tegendi fuit. Tempora quinque: Sacra, Ludi, Saturnalia, Peregrinatio, Militia. Nam Romanos dum ſacrificabant, capite ſcimus fuiſſe velato; idque priſco quodam & obuio ritu. Idem in Ludis fuiſſe, docui iamantè. Etiam Saturnalibus, per quos liberrimæ vitæ dies, pilleus admiſſus, ſignum ſcilicet libertatis. Martialis:

Permittis puto pilleata Roma. Idem:

Dumque decent noſtrum pillea ſumpta Iouem.

Sed & Peregrinatio quoque petaſum bono iure ſibi ſumpſit, contra pluuias, æſtus, ventos. Plautus vbique addocet, qui peregrè euntibus aut venientibus * petaſum aptat. Cicero item alibi in Epiſtolis, deſcribens tabellarios iturientes, *Petaſatos eos venire*, ait, *& comites exſpectare ad portam.* Nec alius mentis illud Suetonij de Auguſto: *Solis ne hiberni quidem patiens, domi quoque non niſi petaſatus ſub diuo ſpatiabatur.* Ait, domi quoque. quaſi nouum illud & inſolens innuens, quod alibi quàm per viam. Denique Militiæ pilleos non adimo, inhibitus à Vegetio: *Vſque ad præſentem*, inquit, *ætatem conſuetudo permanſit, vt omnes milites pilleis quos Pannonicos vocant ex pellibus vterentur.* Nam aliâs, exempla etiam in militibus pilleorũ rara. Iam Homines etiam certi, vt dixi, quorum vertex immunis à communi more. Primùm

Argumẽta quibus pilleum ſpernimus à Romanis.

Excipiuntur temporã quædã.

Sacrorum.

Ludorum.

Saturnalium.

Peregrinationis.

* Qui diſtinctus tamen à Pilleo. quòd ille ad vmbrã faciendam marginatus, vt noſtri galeri (forma enim in Mercurij ſtatuis, hic nõ item, ſed quales dormitorij aut nautici pillei.

Militiæ.

Excipiũtur & homines.

mùm Liberti. quos in pilleis fuiſſe, nouâ libertate, notius & teſtatius eſt quàm vt hîc dicam. Addo Ægros. quibus hoc quoque licuit, capiti firmando. Ouidius indicat, qui Amanti ſuo præit ad morbum & pallorem fingendum, & pilleolum tribuit inter ſigna: *Liberti noui.* *Aegri.*

Arguat & macies animum. nec turpe putaris
Pilleolum nitidis impoſuiſſe comis.

Artemidorus etiam, qui De Somniis ſcripſit non ſomniculosè. Nam libro primo argutè obſeruat, ἔρια ἀντὶ τριχῶν ἔχειν, νόσους μακρὰς καὶ φθίσιν προαγορεύειν: *lanam pro capillis habere, longos morbos & tabem ſignificare*: nimirum quia pilleoli iſti è lanâ. Sed & Græcis πιλίδιον receptum in morbo. Plato III. De Repub. ἐὰν δέ τις αὐτῷ μακρὰν δίαιταν προςάττῃ, πιλίδιά τε περὶ τὴν κεφαλὴν περιτιθείς. Sed & Senibus pilleum tribuerunt, à pari cauſsâ. Varronis fragmentum adſignificat, è libro I. De Vitâ populi Romani: **Minores natu*, inquit, *capite aperto erant, capillo pexo, vtique innexis crinibus.* Et Nicephorus Gregoras oſtendit eum morem cum Romano imperio Byzantium etiam tranſlatum, libro x. in extremo: *De capitis tegmine*, ait, *moris apud ſuperiores Principes erat, vt ætate prouectiores aulici pilleis turbinatis vterentur, ſerico tectis: iuniores autem omnes prorſus nudis eſſent capitibus. Andronico autem Imperatore, is mos adeò exoleuit, vt paſſim omnes & ſeniores & iuniores pilleis vterentur, non minus in palatio quàm in agris: iiſque variis & peregrinis.* Sed tamen permiſſum hoc potiùs ſenibus credo, quàm crebro vſurpatum. Romæ quidem. nam vbi exempla? Et contrà Varronis verba, nonnihil etiam inuenire poſſim, quod probabiliter obducam. Quartum denique genus cum pilleis, ſed malè certis aut firmis. Conuiuæ enim fuiſſe videntur pilleati. Horatius ſuſpicionem clarè facit. *Etiã apud Græcos.* *Senes.* ** Aliud ergo in maioribus fuiſſe videtur.* *Conuiuæ.*

Vt vinoſa glomos furtiua Pyrrhia lanæ,
Vt cum pilleolo ſoleas conuiua tribulis.

Nam habitum conuiualem adtribuere ille neſciò cui videtur, Soleas & Pilleum. Itaque vetus ibi interpres: *Néve ſic ſuffarcinatus eas, vt vnus de tribu, qui ad cænam vadês, ipſe ſibi ſoleas fert cum pilleolo.* Et paulo pòſt: *Hæc erat conſuetudo veteranorum, pilleum portare cum calceis.* Quibus verbis quid ſani ſubſit haud ſanè video. Et ambigo in toto hoc ritu. Primùm quia in tam crebrâ conui- *Sed ambigua ea res.*

uiorum mentione pileos non alibi inuenio. Secundò, quia inepti iidem, me iudice, conuiuantibus, ob vnguenta, ob coronas. Illud credo magis, pilleorum vſum in balneis fuiſſe: à quibus cùm exirent, eoſdem aliquãdo retinuiſſe etiam in menſâ. Certè lapis antiquus Patauij eſt, vbi conuiuij aliqua forma, & qui accumbunt, partim capite nudo partim velut pilleolo aut faſciâ ſunt deuincti. Sed hem! quod me pænè fugerat, Athenæi locus eſt, qui neſcio an * ſtabilitor & ſtator erit pilleo conuiuali. Nam loquitur apud eũ libro VI. Larenſius dilaudans ſuos Romanos: ἐσθῆτας δ' ἣν ἔχομεν ϗ ὑποδέσεις εὐτελεῖς, πίλους τε ταῖς κεφαλαῖς περικείμεθα προβατίων δερμάτων δασεῖς, id eſt: *Veſtes etiam habemus & calceatus frugi ac ſimplices, & pilleos capitibus circũponimus ex ouium pellibus denſos ac villoſos.* Nec eſt ſanè vt pilleos illos aliter accipiamus, quàm aut de menſalibus (in conuiuio enim hęc dicta) aut peregrinantibus. Quod poſtremum ipſe Larenſius firmare videtur, qui præmiſit; *Romanos nihil ſuperflui in veſtitu habere,* ὅτι ἀπερχομένους: id eſt, vt ego interpretor, *nec peregrinantes quidẽ aut aliò abeuntes.*

* Sicut & Saturnaliorum pilleus, mauult ſe videri poſſit à cõuiuali ritu non aliter quàm Syntheſis.

Capvt XX.

Obiectio pro pilleo: eaq; remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus, Palliolum ad caput tegendum: eaque in re Seneca, Petronius, Plautus illuſtrati nouiter.

At me, Lipſi, ſermonis iam ſeriò tædet, & ſeſſionis. Abeo. Imò ego te etiam teneo, inquam: & nodum iniicio; quem prius neceſſum eſt ſoluas. Romanos adfirmas capite intecto: & in parte mihi perſuades. Sed de honore tamen quomodo expedis? quomodo caput digniori alicui aperuerunt, ſi id ſemper apertum? Nam Salluſtius ecce ſcribit: *Sullam in victoriâ Dictatorem, equo deſcendere Pompeio vni, adſurgere de ſellâ,* CAPVT APERIRE *ſolitum.* Et nequid de militiâ hîc cauillere; audi Senecam, qui recenſet vt vulgatiſſimum morem: *Si Conſulem videro aut Prætorem, omnia quibus honor ſolet haberi faciam: equo deſiliam,* CAPVT APERIAM. Riſit ſecundùm iſta Florentius, Et heu Gordium nodum! inquit. vbi Tenedia ſecuris? Non vides etiam in illis Senecæ verbis effugium, de militiâ aut peregrinatione? Nam deſultum etiam ex equo addit. equi autem vſus infre-

Caput aperuiſſe, in honore habendo, Romanos.

infrequens aut nullus in vrbe. Sed tamen confide. non vtar his effugiis: veram ſoluendi viam inſiſtam, ſine diuerticulo vllo aut flexu. Quam præit mihi clarè Plutarchus, in cauſſis. clarè quidem vt verba Græca ſunt: nam interpres rem totam inuoluit caliginosâ & delutâ verſione. Ait: οἱ ῥωμαῖοι τῶν ἀνθρώπων τοῖς ἀξίοις τιμῆς ἀπαντῶντες, κἂν τύχωσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον ἔχοντες, ἀποκαλύπτονται. Quæ vertenda erant: *Romani, ſicui obuiam facti ſunt cui honor habendus, & ſi fortè caput veſte iniectâ tectum habeant, id reuelant.* En capitis omnis tectio: en apertio, quæ Romæ. Laciniam togæ inquam (ea enim Plutarchi vera mens) in caput ſæpe reiiciebant, contra ventum aut æſtum: eamque detrahebant in honorati alicuius occurſu. Plutarchus idem eum habitum expreſſit in Gracchis, de Naſicâ: τὸ κράσπεδον τοῦ ἱματίου θέμενος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς: *Laciniam togæ reiiciens in caput.* Et paſſim nummi & marmora præferunt, quoties repręſentant ſacrificantes. Atque hæc vulgata tectio, & ſine notâ. aliam etiam eruo quæ delicatorum aūt imbecillium propria, quęq; ſæpe cum ſuſpicione luxus. Ea erat, vt capite incederent palliolato. Seneca de ingenioſo noſtro, ſed enerui Muſarum patre: Mæcenatem dico. *Hunc eſſe, qui in tribunali, in roſtris, in omni publico cœtu ſic apparuerit, vt pallio velaretur caput, excluſis vtrimque auribus, non aliter quàm in mimo * Diuite fugitiui ſolent.* Plutarchus ſuperbiam Pompeiani liberti, Demetrij, taxans: *Domino ſtante ipſius,* inquit, *accumbebat* ἔχων διῶπτον κατὰ τῆς κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον: *habens veſtem in capite, vſque ad aures.* Qui locus benè allucet illi Senecæ. ſicut & huic Petronij deſcribentis accubitum molliſſimi omnium Malchionum: *Pallio,* inquit, *coccino adraſum incluſerat caput.* Et Plauti verſum auſim illuc trahere, à paucis propriè intellectum:

Quomodo id factum.

Plutarchus paulò conſideratiùs, quàm ab interprete, verſus.

Laciniâ toga caput tectum.

Interdum palliolo, ſed ab ægrius aut delicatis.

* Videſis Iubet Epiſtol. Quæſt. lib. III. Epiſt. XXIII. ſuper hoc loco.

Petronio lux:

Et Plauto.

Tum iſti Græci palliati, capite operto, qui ambulant.

Scænicè enim tangit delicatos & molles iſtos, quod etiam aliàs ſolet per occaſionem. Sed dixi quoque ægros eo vſos: haud dubiè cum iuſtiori iam excuſatione. Nec de * alio palliolo capies illa Suetonij, Claudio cap. II. *Ob valetudinem, gladiatorio munere, nouo more, palliolatus præſedit.* Hoc Quinctiliani: *Palliolum, ſicut faſcias & focalia, ſola excuſare poteſt valetudo.* Item Senecę: *Videbis quoſdam graciles, & palliolo focalique circumdatos, pallentes & ægros.*

* Et ſi paulò aliter ego cepi, in I. Saturnal. meorū cap. XIII.

CAPVT XXI.

Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illuſtratus. De gradibus qui intra porticus.

ET ſatin' vt exſolui hunc nodum ? certè me. iamque abeo & ſurgo bonâ fide. Simul deſcendit. ego conſecutus ſum, & ad portam cùm veniſſemus quæ ducit ad Forum, Heus tu, inquam: Spoliarium nónne etiam in Amphitheatris? vbi illud? Florentius, Non ipſis, inquit, ſed iuxta ipſa. Et cenſeo è regione ad alteram illam portam fuiſſe; quæ, niſi fallor, Libitinenſis dicta. Nam Spoliarium, quod receptaculum mortuorum aut grauiter in Arenâ læſorum, iure conſtituam iuxta mortualem iſtam portam. Enimuerò ſolent gladiatores occiſi turpiter vnco per Arenam trahi in Spoliarium. Docent adclamationes illæ Senatus, quæ apud Lampridium in Commodo: *Gladiatoris cadauer vnco trahatur: gladiatoris cadauer in ſpoliario ponatur.* Et hoc idem cenſeo Victorem ſignificare, in Domitiano, cùm ſcribit: *At ſenatus gladiatoris more funus ferri, radendumque nomen decreuit.* Iamq; ad Porticus veneramus, ad quas ſubſtitit, Vidéſne hos Gradus? inquiens. Paulum etiam adſcende: videbis alios, ita flexos & diſpoſitos aptè, vt quantumuis conferta multitudo ſtatim egredi & ingredi ordinatè & ſine conflictu potuerit. Ordines hi graduum ſiue ſcalarũ, vt vides miro artificio pænè inuicem decuſſantur: & ad oſtiola ſua ſiue Vomitoria ſinguli ducunt. Iam columnæ iſtæ, iam coronæ, epiſtylia, zophori; &, vno verbo, omnia exteriora huius operis; admiranda noſtro ſeculo non imitanda. Sed hæc videlicet potentia Romana, hæ olim opes: quas etiam docti plerique capiunt dumtaxat & vident per nubem.

Spoliarium probabiliter ad portam Libitinenſ. m. Gladiatores tracti.

Quid ſit Funus gladiatorium.

Gradus interiores, per quos ad ſpectacula adſcenſus.

Incredenda imperitis potentia Romana.

CAPVT XXII.

De Pegmatis accuratè dictum. Latinis, Confixa. Apuleius explicatus noue. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vſui. Mira in iis & ſtupenda. Varij ad hanc rem ſcriptores aduocati & cum luce dimiſſi.

EGRESSI iam eramus, & viam rectam inſtitimus ad Forum. Atque ego, Hoc vnum etiam Florenti, inquam: vbi Pegma-

Pegmata hîc? aut quid ſibi voluit poëta eo verbo? Nam rumi-
nor Martialis eccillos verſus, quos adduxti:

Hic vbi ſidereus propius videt aſtra coloſſus
Et creſcunt mediá Pegmata celſa viá.

Florentius, Properare tibi melius ſit, adoleſcens, inquit. Nam, vt diei tempus eſt, ad aulam tuam venies vacuis iam aulis. cæna inquam tibi comeſa erit. Sic fiet, inquam: tu modò aures mihi farci, vt cum Varrone dicam, ſcholicâ iſtâ dape: quâ replear, & explear numquam. Age, inquit Florentius: ſed vt ſine iacturâ tuâ ſit, inter eundum. Pegmata antiqui appellarunt machinas quaſdam è ligno, quibus vſus in Theatris aut Arenis. vox Græca origine eſt, ἀπὸ τοῦ πήγνυμι, quod eſt Figo, Gelo, Compingo. Itaque Gloſſæ priſcæ πῆγμα interpretantur * *Confixum.* & doctè Apuleius *confixilem machinam* dixit, adluſione ad vim ipſam verbi. De Pegmatis enim ego interpretor, quæ lib. IIII. ſcribit in apparatu muneris: *Confixilis machinæ ſublicæ: turres tabularum nexibus, inſtar circumferaneæ domus, * floridæ picturæ: decora futuræ venationis receptacula.* Pegma paullo aliter, pro loculamentis pluteiſque librariis Cicero dixiſſe videtur lib. IIII. ad Att. Epiſtolâ VIII. *Nihil venuſtius quàm illa tua pegmata. poſtquam miſiſti, libros illuſtrarunt valdè.* At noſtrum iſtud, non aliud quàm grandis quædam & ingenioſa contabulatio, quæ ſponte & occultè ſtatim creſceret, ſtatim ſubſideret. ideoque compacta raris quibuſdam tabulis & ſublicis. Prudentius:

Pegma, vnde dictum.

*Dubites an non Lucillij iocus apud Cic. II. de Orat. huc ſpectauerit, *Quid Decius Nucula, An tõſixum vis facere? inquit.* vbi & obſcænitas ſubeſſe videtur.

* Picta enim Pegmata, infrà ex Claudiano.

Tabulis ſupernè ſtrata texunt pulpita.
Rimoſa, rari pegmatis compagibus.

Quæ ornatus cauſsâ, tecta ſæpè argento vel auro, ſed tenui. Martialis:

Hac fuerat nuper nebulá tibi pegma perunctum.

Argento tecta.

Etſi Caius Princeps, vt Plinij verba ſunt, *in Circum* (ita lego) *pegma duxit, in quo fuere argenti pondo centum viginti quattuor.* In his Pegmatis varia inuenta & ſtupendi luſus ingeniorum. de quibus Auguſtinum loqui ſentio libro XXIV. De ciuitat. cap. XXIV. *Ad quàm ſtupenda opera induſtria humana peruenit? quæ in Theatris mirabilia ſpectantibus, audientibus incredibilia, facienda & exhibenda molita eſt?* Nam ait, in Theatris. Seneca pleraque ea omnia conatus eſt exprimere, Epiſtolâ, XC I. *His licet annumeres*, in-

Auguſtini ad pegmata non dubia alluſio.

Graphica eorum deformatio in Senecâ. quit, *machinatores, qui pegmata ex ſe ſurgentia excogitant, & tabulata tacitè in ſublime creſcentia, & alias ex inopinato varietates: aut dehiſcentibus, quæ cohærebant; aut quæ diſtabant, ſua ſponte cohærentibus: aut iis quæ eminebant, paulatim in ſe reſidentibus.* *Creſcebant ſubitò.* Creſcebant, ait, in ſublime. Ideò Martialis,*

Et creſcunt mediâ pegmata celſa viâ.

Deſidebāt. Subſidebant eadem: & rectè Claudianus:

Mobile ponderibus deſcendit pegma reductis.

Ruinâ abſorbebantur. Siue quis legere mauult, *deſedit.* Quin interdum chaſmate & ruinâ ſubitâ dehiſcebant: ſiue tota pegmata, ſiue homines qui *Appuleius correctus.* impoſiti. De machinâ ipsâ, Appuleius indicat lib.x. *Iamque totâ ſuaue fragrante caueâ, montem illum ligneum terræ vorago decerpit.* ** Niſi mauis, recepit.* ſiue, vt liber ſcriptus,* *decepit*: benè & propriè. *Homines item, qui impoſiti. Petronio lucem damus.* De hominibus, Petronius: *Non taces*, inquit, *gladiator obſcœne, quem de* RVINA *Arena dimiſit? Non taces nocturne percuſſor, quine tum quidem cùm fortiter faceres, cum pura muliere pugnaſti?* Significat enim apertè, fugitiuum illum in Arenam damnatum & cum fœdâ muliere aliquâ (non diſſimili ſchemate, quo Aſinus Appuleius) commiſſum, ruinâ Pegmatis præter ſpem euaſiſſe. Et clarè iterum: *Ergo me non* RVINA *terra potuit haurire? non iratum etiam innocentibus mare? Aufuge iudicium, Arenæ impoſui, hoſpitem occidi, vt inter audaciæ nomina, mendicus exſul in diuerſorio Græcæ vrbis iacerem.* *Homines in ſubiectas feras præcipitati.* Et ſolent interdum ita componere pegma & hanc ruinam; vt ij qui impoſiti, præcipites ruerent in caueas ferarum: ibique diſcerperentur. Strabo eleganter de Siculo quodam latrone qui Ætnę filius audiebat: τοῦτον, inquit, ἐν τῇ ἀγορᾷ, μονομάχων ἀγῶνος συνεστῶτος, εἴδομεν διασπασθέντα ὑπὸ θηρίων. ἐπὶ πήγματος γάρ τινος ὑψηλοῦ τεθεὶς ὡς ἂν ἐπὶ τῆς Αἴτνης, διαλυθέντος αἰφνιδίως καὶ συμπεσόντος, κατηνέχθη καὶ αὐτὸς εἰς γαλεάγρας θηρίων εὐδιαλύτους ἐπίτηδες παρεσκευασμένας ὑπὸ τῷ πήγματι: *Eum nos in foro, per ludos gladiatorios, diſcerpi à feris vidimus. In ſublimi enim tabulato, tanquam in* Ætna, poſitus, eoque compagibus ſolutis ſubitò concidente, ipſe quoque cecidit in caueas ferarum quæ facilè exſoluerentur, infra tabulatum de induſtriâ diſpoſitas.* ** Forma ſcilicet mōtis lignei, vt in Apuleio.* *Flammarum luſus in pegmate.* Sed & flammarum quidam luſus & imago in hoc Pegmate: ſine vllâ eius plerumque noxâ. Claudianus:

Mobile ponderibus deſcendat pegma reductis.
Inque chori ſpeciem ſpargentes ardua flammas

Scena

Scæna rotet. varios effingat Mulciber orbes
Per tabulas impunè vagus : * *pictaque citato*
Ludant igne trabes : & non permiſſa morari
Fida per innocuas errent incendia * *turres.*

*Adde Apuleij locum ſuprà : *Florida picturæ.*

Vopiſcus in Carino : *Pegma præterea, cuius flammis ſcæna conflagrauit : quam Diocletianus poſtea magnificentiorem reddidit.* Duces etiam captiuos & opida in Pegmatis ſolere oſtendi, Ioſephus adnotat libro VII. Iudaici excidij : ſed non hæc Theatrica intelligens, verùm Fercula quę portari ſolita per triumphum. Verba eius: θαῦμα δὲ ἐν τοῖς μάλιστα παρεῖχεν ἡ τῶν φερομένων πηγμάτων κατασκευή. ἐ γὰρ διὰ μέγεθος ἦν δεῖσαι τῇ βεβαίῳ τῆς φορᾶς ἀπιστήσαντα. τριώροφα γὰρ αὐτῶν καὶ τετρώροφα πολλὰ πεποίητο : *Maximam autem admirationem præbuit apparatus Pegmatum, quæ ferebantur. Nam ob magnitudinem eorum, iure metuere licebat, & diffidere omnino viribus portantium. quippe quædam triplici tabulato adſurgebant, quædam & quadrupli*ci. Statimque addit: τέτακτο δὲ ἐφ' ἑκάστῳ τῶν πηγμάτων, ὁ τῆς ἁλισκομένης πόλεως στρατηγὸς, ὃν τρόπον ἐλήφθη : *Collocatus autem in quoque pegmate erat captæ ciuitatis dux, eo modo quo captus.* Magis propriè ad hæc noſtra pertinent Suetonij * loci duo, alter in Caio, cap. XXVI. Claudio alter cap. XXXIIII. quos vide. Ambigo an & Ariſtoteles ad Alexandrum, ad has machinas non adſpexerit: ὥσπερ δρῶσιν οἱ μηχανότεχνοι, διὰ μιᾶς ὀργάνου σχαστηρίας πολλὰς καὶ ποικίλας ἐνεργείας ἀποτελοῦντες. Certè * Apuleius, dum verba ea vertit: *Machinatores fabricarum, aſtutiâ vnius conuerſionis, multa & varia pariter adminiſtrant.* Parapegmata etiam nominata Vitruuio inuenies, pro inſtrumentis Aſtrologorum : & in Laërtio ſcriptum, Democritum ſcripſiſſe Aſtronomica parapegmata. Inter hos ſermones, ventum iterum ad Pantheon. ille ad ſiniſtram, ego ad dextram, vale dicto, deflexímus.

Pingi enim hęc pegmata ſolent.

* Etiam Apuleius ſuprà nominat.

Captiui duces in pegmatis.

Quæ tamē diuerſa paullò ab iſtis.

* De quibus non repeto mibi ſcripta 12. Saturn. cap. XLV.

* Qui aureum illum libellum vertit verbatim penè.

Parapegmata.

FINIS.

INDEX

INDEX CAPITVM.

CAPVT I.

Dialogi occaſio. Florentij Laus. Vrbs diruta, non diruta: & ſplendida eius ruina.

CAP. II. *Ad Amphitheatri deſcriptionem aggreſſio. Primò de nominibus eius quaſitum. Cur Amphitheatrum dictum, & cur Cauea.*

CAP. III. *Arena nomine dictum eundem locum. ideò quia ſterni arenâ ſolitus. Cuius generis ea ſtratura? quàm varia? Plinius & Ouidius explicati. Arenarij. Tertullianus emendatus & declaratus.*

CAP. IV. *Ex occaſione, de diis quibus Amphitheatrum ſacratur. Diana in primis. Ioui Latiari, ſiue Diti. item Saturno. Ara Iouis in Arenâ. Mactatio ad eam ſtata vnius è beſtiariis. Tertulliano ac Minutio lux.*

CAP. V. *Quando prima Amphitheatra cœpêre. videri ſerò irrepſiſſe: idq; ſtatim poſt Venationem. Sed lignea primò fuiſſe, mox è lapide, Statilij Tauri. Auguſtum deditum Venationibus. Dio correctus. Antiquariorum error in loco Tauriani Amphitheatri.*

CAP. VI. *Tauri Amphitheatrum exuſtum, & reparatum. Aliud maius à Veſpaſiano ſtructum. vrbe veteri mediâ. Suetonius correctus. Fortaſſe & Victor. Titus dedicauit id opus. poſteà collapſum & ſape inſtauratum.*

CAP. VII. *Communis Amphitheatri Titiani forma. Altitudo, & capacitas eius. Laus & praconia. Denique vbi ſitum. Martialis explicatus.*

CAP. VIII. *Ingreſſio in particularem Amphitheatri deſcriptionē. Primùm de formâ eius: qua Oualis oſtenſa. Calpurnius & Dio explicati. De ſolo Arena: in quo cloaca ſiue ſpecus. & cui rei? Item de portulis.*

CAP. IX. *De Specubus ſubterraneis, amplius item de Caueis in Amphitheatris, Liuij defectus aut expletus, aut ſententia eruta. Porta in caueis, & Plauto lux. Emiſſio ferarum, & immiſſio.*

CAP. X. *Aliter atque aliter ſolere ornari hanc Arenam in modum ſilua, in modum maris. Antra pro caueis: interdum Naues. Vopiſcus, Apuleius, Calpurnius emendati.*

CAP. XI. *De muro qui Arenam cingit. de Podio quod ſuper eum. eius forma. Digniſſimum eum locum ad ſpectandum, Senatui attributum, imò magiſtratibus. Aptum ad curules ſellas. Principis ibi ſuggeſtus, Tribunal pratoru: & Veſtalium ſedes.*

CAP. XII. *Quod tutamen infimo illi Podio fuerit à feris. Retia ſolere pratendi benè nexa, benè firma. Verſatilia item quadam ligna. Cancellos ferreos & Euripos. Sudatum in Calpurnij verſibus.*

CAP. XIII. *Gradus, & eorum forma. Diuiſi accuratè in ſuas partes. Puluilli in iis. Pracinctiones. Aditus. Via. Cunei. Cathedra. Porticus. Vitruuius, Tertullianus, Martialis, Calpurnius, varij ſcriptores variè emendati aut illuſtrati.*

CAP. XIV. *De ordine & locis in ſedendo. Quando diſcrimen id factum. De Orcheſtrâ. de Equeſtribus: & Tribunos quoſdam nouos fuiſſe inter Equites. De popularibus. deq; loco Pullatorum & Faminarum.*

CAP. XV. *Confuſa aliquando locorum ſeries: eaq; occupata. Aes pro Locis. Plautus explicatus, & Suetonius, & Martialis. Deſignatores, eorum munus. Excitare. Tribuni voluptatum.*

CAP. XVI. *Tubi occulti in Amphitheatris ad Sparſiones. Eas è croco diluto fuiſſe. Apuleius emendatus. Videri eumdem liquorem è ſtatuis emiſſum. Plura ad hanc rem exempla.*

CAP. XVII. *Vela in Theatris & Amphitheatris. Quando eorum vſus cœperit. Colorata ea fuiſſe aliquando & purpurea, auro diſtincta. Teſtimonia plura.*

CAP. XVIII. *Eadem Vela à Iuuenali Velaria dicta. Quid Velarij Auguſtai. Vmbella vſum & cauſſa fuiſſe velis non expaſſis. Martialis & Vopiſcus explicati. Vmbellati claui.*

CAP. XIX. *Per occaſionem, de Pilleo quaſitum. fuerintne eo vſi Romani? Non videri: imò nec Gallos aut Germanos. Certa tamen tempora fuiſſe, quibus permiſſum tegmen, certos item homines. Nodi plerique omnes in eâ re, & ſcriptores explicati.*

CAP. XX. *Obiectio pro Pilleo: eaq; remota. Quis mos Romanus in capite aperiendo & operiendo. Plutarchus explicatus. Palliolum ad caput tegendum: eaq; in re Seneca, Petronius, Plautus, illuſtrati nouiter.*

CAP. XXI. *Spoliarij vbi locus fuerit. Gladiatorum cadauera vnco tracta. Victor illuſtratus. De gradibus qui intra porticum.*

CAP XXII. *De pegmatis accuratè dictum. Latinis, Conſinna. Apuleius explicatus nouè. Pegmata libraria in Cicerone. Theatrica quâ formâ, & cui vſui. Mira in iis & ſtupenda. Varij ad hanc rem ſcriptores aduocati, & cū luce dimiſſi.*

FINIS.

IVSTI LIPSI
DE
AMPHITHEATRIS
QVÆ
EXTRA ROMAM
LIBELLVS.

In quo Formæ eorum aliquot & typi.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
cIↄ. Iↄc.IV.
Cum Priuilegiis Cæſareo & Regio.

IVSTVS LIPSIVS ABRAHAMO ORTELIO SVO S. D.

NÆ tu beneficâ quâdam naturâ es, mi Orteli: qui rem omnem tuam librariam, tam promptè non offers mihi ſolùm, ſed vltrò adfers. Vix inieceram de libellis aliquot: tu mihi promis largiter ex vbere tuâ penu, & ambabus, quod Græci dicunt, manibus donas. Amo iure, vt antea virtutem modeſtiamq́; tuam, ſic prolixũ hunc amorem. nec diffiteor vſui mihi apparatum iſtum fuiſſe, ad meam hanc Arenam. Illa præſertim Serlij. quæ et ſi ad Architecturam externam inprimis ſpectant (quam anxiè hîc non quæſiui:) tamen infuère iis, quæ in formâ facieq́; ipsâ loci, greſſus meos vacillantes direxerint, aut firmarint. Imagines enim aliquot talium monumentorum cum iudicio & fide repræſentat: quorum adſpectus viam nobis in parte ſternit, ad intellectum veterum morum. Et quamquam ipſi coràm ea olim vidimus, & per biennium ferè ſolum preſſimus Dominæ vrbis: tamen, vt adoleſcentia noſtra tunc fuit, nec abdita illa & à fronte remota rerum penetrauimus; nec cum accuratione ſatis excerpſimus, quidquid ad meliorem vſum. Scilicet erraui eumdem errorem, quem plerique hodie mihi compares: & pueritiam adoleſcentiámque peregrinationibus dedi quæ iudicium & dilectum profectò quærunt. id eſt, virum. Quot mihi in animo & oculis ex iſtis, qui varias terras & maria circulati ſunt? adeò cum nullo ſuo fructu, vt plerique

vitia tantùm imbiberint, & animi corporíſque morbos. Partem eorum Scylla quædam libidinum abripuit: partem Charybdis aliarum voluptatum. Nos ipſi quòd ſalui fretum hoc enauimus, nũquam alteri adſcripſerim, quàm Bono meo deo. Iam illi qui rem feciſſe ſibi atque aliis videntur, quid referunt ex hoc mercatu? externos geſtus, veſtitus, linguas: boni moris ac virtutis, pauci igniculum aliquem aut ſemen. Atq; vt Appion ille, falsò Polyhiſtor, cùm Homerum ab inferis magno molimine euocaſſet, nihil eum interrogauit niſi, Vnde domo? ſic plerique iſtorum adoleſcentium, in occaſione præclara diſcendi, futilia tantùm conſectantur. Itaque vt veram peregrinationem laudo, ſuſceptam maturo iudicio, maturo æuo: (dux enim illa, non nego, ad prudentiam & rerum vſum:) ſic iuuenilem & vanam hanc iure nunc damno & abhorreo. quæ mihi ſimilis longæ nauigationi videtur, ſine metâ, ſine portu. Iactantur in naui, circumaguntur variis ventis: & cùm ad terram & ad ſeipſos flectunt oculos, vident non multum ſe, ſed diu nauigaſſe. Sed aberro, & in hoc peregrinationis ſermone, à re meâ ipſe peregrinor. Domũ &: ad me, imò ad te redeo: cui donum mittimus, Imaginum eiuſmodi aliquot Amphitheatralium delineationes. Ac pluria ſanè ſupereſſe ſcio in Italiâ, Hiſpaniâ, Galliâ: ſed cùm omnia ferè ad par exemplum, quid opus pluribus exemplis? Illuſtriâ aut nouata ſumpſi: & dono per ſe tenui, ac vix dono, bracteam aliquam verborũ circumdedi, & velut lucem noſtræ interpretationis. Tu, mi Orteli, paruum hoc, ſed non fallax animi mei monumentum habe. monumentum, cui, ex vetere formulâ, DOLVS *certè* MALVS ABEST. *Vale.*

I. LIPSI

I. LIPSI DE AMPHITHEATRIS QVÆ EXTRA ROMAM LIBELLI,

CAPVT PRIMVM.

Amphitheatra crebra admodum in prouinciis fuiſſe: eorumque aliquot recenſio.

SI ædificij aut publici operis vllum genus crebrum in Italiâ & prouinciis fuit: reperies hoc fuiſſe, quod ad ludos ſpectat. Vt enim Romani victis gentibus linguam & mores intulêre: ſic vitia. hæc præſertim, quæ blandiebantur, & admiſſionem ſibi poſtulabant ſpecie quadam amænę voluptatis. Itaque Theatra, Circi, Stadia exſtructa paſſim: ſed imprimis Amphitheatra, quia omnis plebs dedita maximè in ſpectaculis illis crudis & cruentis erat. Hiſtoriæ paſſim docent, & Chriſtiana item Martyrologia; in quibus toties mentio puri illius ſacrique ſanguinis, in ferinâ hac ſede effuſi. Quod ſi tamen non ingerant libri: certè oculi. cùm etiamnunc ruinæ & reliquiæ vbique occurrant inſignium locorum. Et de aliis prouinciis dubitemus? Ecce Iudæa illa ipſa conſcia dei veri, dei magni, in hanc culpam veniſſe reperietur: quamquam ſine ſuâ pænè culpâ. Herodes enim, magnificus ſanè & cetera illuſtris rex, non vno loco Iudæę Amphitheatra inædificauit: ſiue ipſe pronus in eos ludos, ſiue ſtudio quodam hac quoque parte placendi Romanis. Exſtruxit in ipsâ vrbe ſacrâ, ἐν τῷ πεδίῳ, vt Ioſephus ait, Ἀμφιθέατρον μέγιστον: *in Campo, maximum Amphitheatrum.* Item Cæſareę, ait idem ſcriptor, ἀμφιθέατρον κατεσκεύασε πολὺν ὄχλον ἀνθρώπων δέχεσθαι δυνάμενον: *Amphitheatrum conſtruxit quod multam hominum turbam caperet.* Nec de Gręciâ mihi aliquis dubitet, Africâ, Aſiâ, Hiſpaniâ, Galliâ; non certè is, qui res & mores in parte norit ſæculi vetuſti. Audeo adfirmare, raram aliquam ſiue coloniam ſiue municipium fuiſſe, in

Amphitheatra paſſim in prouinciis.

Plebs addicta ſæuis ludis plerumque.

Martyres obiecti beſtiis.

In ipsâ Iudæâ, Amphitheatra.

Herode ſtruente.

In orbe iã toto Romano.

 queîs

queîs non & ludi iſti, & ludorum ſimul ſedes. Adeò velut tabes quædam, animos omnium peruaſerat ludicrum iſtud ſtudium, an furor, dicam? Itaque vix aliqua prouincia etiam nunc eſt, in quâ non veſtigia Amphitheatrorũ: quædam obſcura & fugientia longo æuo, quædam clariùs exſtantia & viua in parte. Quorum non equidem accuratum Indicem polliceor; (multa me fugiunt, ſcio:) ſed pauca tantùm fidei cauſsâ ſubiiciam, viſa nobis aut firmiter audita.

Reliquiæ id docent.

Index Amphitheatrorũ aliquot, quæ hodiè.

Exſtat igitur hodieque in Italiâ, ad Lyrim Campaniæ fluuium (Garigliano nunc dicunt) iuxtà * Minturnas, pars Amphitheatri latericij benè conſpicua.

* Hodiè *Traietto.*

Exſtat ſecundò, Puteolis, pariter Amphitheatrũ latericium.

Tertiò, Capuæ, ſed magnificum & è ſolido marmore.

Quartò, Albæ in Latio; è quâ materiâ (non enim vidi aut accepi) mihi incertum.

Quintò, Ocriculi, in Vmbriâ. materiem ignoro.

Sextò, Veronæ pulcherrimum: cuius pleniorem deſcriptionem, vnà cum deſignatione mox dabo. Hæc, quod ſciam, in Italiâ.

At in Græciâ etiam, Athenarum veterum ſolo conſpici aiunt magnificum & marmoreum.

In Iſtriâ, Polæ ad mare Hadriaticum: quod item mox ſubiiciam.

In Hiſpaniâ, Hiſpali extrà muros, niſi fallor: pulchrum, ſed cuius formam nanciſci mihi non fuit.

In Gallia, Perigeuſij in Petrocoriis (vrbem eam, Veſunam Ptolomæi fuiſſe volunt) pulchrum & ſatis integrum, extrà mœnia cuius icunculam vidi, ſed parum exactam aut certam: ideoque mihi non ponendam. E lapide quadrato eſt, & Arenæ eius longitudo xxx. perticarum, latitudo, xx.

Arelate etiam eſſe aiunt, ſed parum integrum.

Burdegalæ exſtat, quod vidêre multi: nec deſcriptionem tamen ſum nactus.

Nemauſi eſt celebre & notum, cuius infrà do formam.

Ad Ligerim mirum, & quod miror haud ſatis notum: cuius item do formam.

Hæc præcipua, quæ ſatis quidem certò acceperim, in noſtrâ Euro-

Europâ. niſi quod etiam in Heluetiis exſtat, Auentici.

Dignum autem notâ, quod & hodie hæc omnia ferè loca, Arenas appellant: retentâ priſcâ ſcilicet & vulgatâ voce.

Amphitheatra, vulgò Arenæ.

CAPVT II.

De Veronenſi Amphitheatro: & primò, quando, vel à quo ſtructum.

POST illud Romanum, inter pulcherrima & integerrima Veronenſe Amphitheatrum eſſe fatemur. quod è marmore eſt totum. Quando, & quis ſtruxerit, multi & diu quærunt. Torellus Sarayna, qui Veronam ſuam deſcripſit adfectu magis eximio, quàm ſucceſſu, ſuadet nobis valdè vetus eſſe & ſtructum ante tempora Auguſti, aut certè illi ſipſis. Sed argumenta huic rei quæ adfert, non ſunt profectò à deâ Pitho. quæ recenſebo tamen & refellam breuiter; atque vt in re ludicrâ, per luſum. Imprimum hoc ſibi ſumit, Amphitheatrum antiquius eſſe quàm Theatrum, quod ibidem conſpicitur iuxtà Atheſim flumen. At Theatrum hoc exſtructum eſt, inquit, ab Auguſto. magis igitur Amphitheatrum. Item: lapides in eo aliquot tauri effigiem habent inſculptam. taurus autem, ſymbolum Auguſti: quoniam & in nummis expreſſus, & natus ipſe ad Capita bubula, vti Suetonius teſtatur. clarum igitur Auguſti hoc eſſe opus. Sed & lapis alius Veronæ. qui præfert, OCTAVIAE C. F. ET. SORORI. CARISSIMAE. conſtat verò Octauiam hanc ſororem fuiſſe Auguſti. Denique duodetriginta colonias per Italiam Auguſtus deduxit, eaſque variis operibus inſtruxit, narrante Tranquillo: inter eas Veronam fuiſſe, nihil ambigẽdum. En argumenta, è plumbo an è vitro? quæ leui & ludente manu reiiciamus. Ait primò, Amphitheatrum antiquius Theatro eſſe. Non credo. & cauſſa hæc, quia vbique ferè locorum, ludi ſcænici priores origine & vſu muneralibus iſtis: igitur & eorum ſedes. Quid opponis? tauros. & illi, inquis, inſculpti in hoc opere. Quid tum? nempe vt ornamentum operis non vt auctoris indicium. Quòd ſi omnia ad Auguſtum trahes, vbi tauri: quis finis? Etiam Nemauſenſe illud gloriabitur ſtructore Auguſto. Sed tamen hoc, inquit, eius Principis ſymbolũ: quoniã nummi

Veronenſe, marmoreũ.

De auctore quæſitum.

Quidã ad Auguſtum referunt.

Leuibus his argumentis.

Quæ refutamus.

Amphitheatra poſteriùs nata, quàm Theatra.

Taurina capita, parerga operum ſunt.

Augu-

[*Bos in Nũmu Coloniam nota.*] Auguſtæi, cum impreſſo tauro. Etiam aliorum, ô bone ſenex; quia taurus ſiue bos coloniç deductæ nota, non peculiare aliquod ſignum. At enim Auguſtus natus ad capita bubula. O tû quoque inter ea! & ignoſce. non enim vltra comprimo hunc lienem: non, ſi ego obiiciendus ſim vero tauro. Sed in Octauiâ etiam es ſuauior. ais illam fuiſſe ſororem Auguſti. Quis tibi fecit indicium? ego imò illum lapidem ſepulcralèm fuiſſe verius auguror, & municipalis alicuius Octauiæ: non illius Principalis, quæ mortua & ſepulta Romæ. Nam de coloniis, & per eas Auguſti operibus ſparſis: communiter non negamus. ad Veronam tuam ſi adſtringis, opus ſit alio teſte. Sed ecce quoque eum, inquis. Nam Cyriacus Anconitanus in Itinerario ſuo ſcribit his verbis: [*Cyriacus cum Torello facit.*] *Denique Veronam feraciſſimam & antiquam ciuitatem venit, vbi non exigua veterum monimenta comperit, præſertim Labyrinthum quod Arena nunc dicitur. & habetur quòd conſtructum fuerit anno imperij Octauiani Auguſti trigeſimonono. Cuius pars exterior terræmotibus corruit.* [*Sed ei quoque fides abrogata.*] Tibicen hic aliquis, fateor: ſed parum firmus. Famç enim innititur: quæ in his talibus, plurimùm inuenitur fallax. Et cur credam Auguſti æuo ſtructum in coloniâ hoc egregium opus: cùm ne Romæ quidem tunc fuerit, & in ipsâ vrbe matre? Nam Amphitheatra manſura & lapidea tardè ibi cœpêre, vt docui, & ſub Auguſto. Valdè autem veriſimile, exemplum illinc manaſſe ad vrbes ſubditas & minores: non autem contrà. Itaque Taurello noſtro ſiue Cyriaco, nihil adſentior de tam grandi æuo. Ægrè etiam Carolo Sigonio præluſtri viro, [*Sigonij opinio ſuper hac re, li. x. Hiſt. occid.*] qui nimis nouitium facit, & refert ad Maximiani æuum: hoc ſolo argumento, quòd is in viciniâ pleraque condiderit ampla & magnifica, Mediolani, Aquileiæ, Brixiç. [*Denique, mea.*] Ego etſi certus ſum nihil in hac re nunc eſſe certi, tamen paullò antiquius quàm pro illo Principe ſuſpicer. Primùm, quia iamtum Plinij Secundi æuo, Gladiatorum & Ferarum ſpectacula Veronç ſatis crebra. prçit ipſe in * Epiſtolis, in quadam ad Maximum Africanum. Deinde, Othonis & Vitellij principatu, Placentiç viciniſque opidis inſignia Amphitheatra fuiſſe ſcio: [*Placentiæ egregiũ olim Amphitheatrum.*] quî minus tunc Veronæ? Certè de Placentino, egregium teſtimonium Corn. Taciti ſecundo Hiſtoriarum: *in eo certamine* PVLCHERRIMVM AMPHITHEATRI

[* *Lib. vi.*]

BIBLIOT... NAPOLI ... VITTORIO EMANUEL...

TRI OPVS *ſitum extra muros conflagrauit : ſiue ab oppugnatoribus incenſum, dum faces iaculantur : ſiue ab obſeſſis, dum regerunt. Municipale vulgus pronum ad ſuſpiciones, fraude illata ignis alimenta credidit à quibuſdam* VICINIS COLONIIS, *inuidiæ æmulatione, quòd* NVLLA IN ITALIA MOLES TAM CAPAX *eſſet.* Vbi & laudes eius ampli operis amplas vides : & ſimul (ſi attendis) crebra iam & vulgata per Italiam Amphitheatra fuiſſe. Sed quod combuſtum Placentinum illud ait : fortaſſe hæreas. & quid? fuítne igitur ligneum? De toto, non opinor; de parte, ſuſpicor : eâ ſcilicet, quæ ſubſellia & gradus internè complexa. At exteriora omnia, firma & è lapide fuiſſe cenſeo. ni fuiſſent : cur vt de magnâ iacturâ aliquâ hiſtoricus noſter queſtus? Fuerit igitur ad eam formam, ad quam Polanum illud, quo de infrà. Nec plura de ortu Veronenſis Amphitheatri dico, aut magis certa. En ipſam formam : non eam prorſus quidem vti nunc conſpicitur, ſed adiutam, vt ſolet, leuiter ab antiquariis & architectis. Ex iis enim quæ reſtant, facile conceptu totum opus & deſignatu.

Quâ materie fuerit, & quomodo amburi facile.

Huc pertinet Figura Amphitheatri Veronenſis.

CAPVT III.

Deſcriptio eius diſtincta magis, & dimenſio.

ADDAM nonnulla, quæ ad formæ eius intellectum : & quod penicillus non potuit, calamus hic mihi explebit. Paries totus exterior (Alam vulgò vocant) è marmore eſt, opere quod Ruſticum dicitur factus. Diuiditur in Arcuum tres ordines, qui alij ſuper alios ſcandunt. Quiſque ordo, Arcus continet ſiue fornices ſeptuaginta duo. In ſupremo ordine, ſtatuæ olim columnis adſitæ vel inſitæ potiùs, vti veſtigia docent. Supra eum ordinem, paries adſurrexit, in quo feneſtræ grandes, quadratæ, LXXII. Earum vſus, me quidem iudice, ad aërem & lucem hauriendam, cùm Amphitheatrum velis tectum : ſiue etiam ad ventum : quia refrigerio certè opus, in æſtu, & concurſu tot animarum. nec alius huiuſmodi foraminum vſus

Marmoreũ Veronenſe Amphitheatrum. Triplici ordine arcuũ. Statuæ ad columnas ſuperas.

Vſus feneſtrarũ quarundam.

cenſendus, in illo etiam Romano. Arcuum dimenſio, auctore Sebaſtiano Serlio eximio architecto, hæc. Primi arcus altitudo pedum XXIII. latitudo, XII.

Columnarum vtrimque altitudo, pedum XXVII. Epiſtylij deinde, Zophori, Coronicis, pedum circiter VIII. & s.

Altitudo ſecundi arcus, pedum XXIIII. latitudo XII. Columnarum eius altitudo ped. XXVII. s. Epiſtylij, Zophori, Coronicis, pedum IX. s.

Tertij arcus altitudo, pedum XVII. s. latitudo IX. s. Columnarum, XX. s. Coronicis, V.

Porticus triplex iuncta. In parte imâ (ad terram enim iterum deſcendo) triplex continuatur Porticuum ordo, quæ ambiunt & ſuſtinent totũ opus. *Earũ menſuratio.* Ex iis, Porticus extima, lata pedes XIII. Media, pedes IX. s. Intima, pedes VIII. s. *Portæ plures in Amphitheatro.* Ex hac, portæ ſiue aditus decem & octo in Arenam, interque eas duæ grandiores oppoſitæ, quà longiſſimum Amphitheatrum eſt. quarum latitudo, pedum XII. vnciarum VI. *Eius dimẽſio interior.* At Arenę ipſius longitudo, perticas cõtinet XXXVIIII. latitudo, XXII. ita vt in perticã pedes numeres VI. Gradus ſpectaculorum (*Torello definiente) non plus quadraginta duo: ** Alij tamẽ plures volunt.* alti ſinguli pedem & vncias II. lati, pedes II. Excipio quòd in *Graduum numerus & dimenſio.* mediâ caueâ, gradus vnus eſt excelſior: (vnum dico, ex Torelli mente. nam qui Formam hanc noſtram concepit, tres adnotauit.) qui altus pedes II. vncias VI. Eum, Præcinctionem ſiue *Præcinctio.* Diazoma cenſemus. At Scalares gradus, qui ad Vomitoria: *Scalaria.* minores ſcilicet, quàm illi ſeſſiles, nec alti plus quàm vncias VII. *Quàm capax cauea tota fuerit.* lati tamen adæquè ac ſeſſiles. Sedere in his Gradibus potuêre, Torelli calculo, hominum ad *viginti tria millia centum octoginta-quattuor*: ita vt ſingulis pes & medius adſignetur ad ſeſſionem.

Auctores, quibus hic nitor. Harum omnium menſurarum auctores mihi Torellus & Serlius: nec in re quæ manuum & lineæ eſt, fidem meam ego temerè obſtringam. Plura & magis minuta quiſquis voles, apud eos vide.

CAPVT IIII.

De Amphitheatro, quod Polæ.

POLAM vrbem Iſtriæ maritimam eſſe ſcimus, coloniam Romanorum priſcam, & quæ Iulia Pietas olim dicta. In hâc veſtigia & reliquiæ multę antiquorum operum: duumq́ue inprimis inſignium, Theatri & Amphitheatri. Vtrumque Seb. Serlio accuratè deſcriptum: cui viro præter proprias laudes, obuenticia illa accedit, quòd doctor & ductor fuit ad Architectonicen, Gulielmo illi Philandro, viro verè perito & apud magnos magno. Sed hoc Amphitheatrum Polanum aliâ quadâm formâ & facie ſtructum, quàm ea quæ alibi videmus: ideoq́ue iure me allicuit ad exprimendum. Non enim è lapide aut vno opere tota moles fuit: ſed exterior tantùm pars, quæ lapide quadro adſurgit cum columnis ſuis, opere item Ruſtico facta. At interiora omnia membra, ſubſellia, aditus, gradus, podia è ligno fuiſſe certum eſt; & pro tempore conſtrui potuiſſe, deſtruique. Itaque hodiè totum illud internum vacuum apparet, nudo tantùm muro: & quod in tabellâ noſtrâ expletum hîc vides, à manu eſt & mente Serlianâ. Situm eſt in vrbe mediâ, ad montem; totiusq́ue operis dimenſiones pete, ſi voles, ab eo quem dixi, accurato architecto.

Pola ad Mare ſuperum.

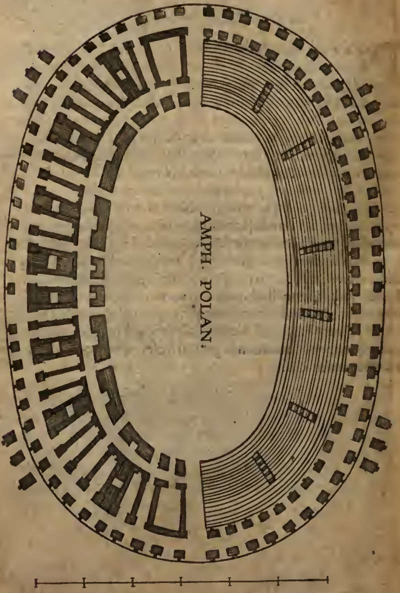
Seb. Serlij laus.

Item Philandri.

Noua forma Polani Amphitheatri.

Semilapideum fuit, & ſemiligneum.

Intus hodiè vacuum: ligneis videlicet igne, vel quâ aliâ vi aſſumptis.

CAPVT

CAPVT V.

De Amphitheatro Nemauſenſi.

NOTI hoc nominis & celebris, non per Galliam ſolùm, ſed per Europam. Et credunt multi, eximium etiam olim opus fuiſſe: non ego, qui ſcio maiora multò & operoſa magis habuiſſe* Lugdunum, Viennam, & nobiles illas Galliæ vrbes. Præ quibus, quid Nemauſus? Nomen tamen non iniuriâ retinet: quia & pulchrum eſt quod ſatis ſit, & integrum magnâ parte. Quando vel à quo ſtructum, neſcimus: nec nugari mihi aut rixari iterum cum aliis lubet. Hoc reperio notâ dignum, olim à Gothis loco arcis habitum, & contra vim firmatum. Rodericus Toletanus id notat in rebus Hiſpaniæ, lib. III. cap. VII. appellatque *Præſidium Arenarum*. Formam eius dimidiatam hîc adpono. cetera vide & quære apud Iohannem Poldum albenatem, in libro quem inſcripſit Antiquitates Nemauſi.

Nemauſenſe non olim inter maxima.

* Vtrobique hic Amphitheatra nominat Euſebius in Eccl. Hiſtor.

Ortus eius ignotus.

AMPH. NEMAVS.

CAPVT VI.

De Amphitheatro (incolæ ſiue accolæ potiùs, Arenas etiam hodie vocant) quod ad Ligerim, iuxta Doueonam. in quo deſcribendo fidem meam nihil tamen obligo. vetúſne an nouum, vera commenſuratio an falſa, pendeat à meo auctore.

AMPHITHEATRVM mihi ſupereſt mirum, nouum: & quod latêre tamdiu in illâ Galliæ luce potuiſſe vix ſit fides. Nullúmne ex tot curioſis & auidis ingeniis vidiſſe, notaſſe, prodidiſſe? nullum. Itaque fateor. cùm delata primùm ad me res ſuit (delata autem ab Cornelio Aquano, viro eiuſmodi monumentorum veterum diligente:) hæſi, medius inter credendi temeritatem & pudorem reiiciendi. Valdè enim ille adſeuerabat. & ſimul Forma, quam offerebat, videbatur non eſſe nouitiæ aut calidæ inuentionis. Tamen etiam hærebam. donec perueni ecce ad caput ipſum famę huius & formæ; qui non auribus ſuis, ſed oculis ſenſibusque id credi volebat. Cur repugnarem? vidiſſe ſeriò adfirmabat, calcaſſe, deformaſſe. Is fuit Læuinus Kerſmakerus, vir grauitate & doctrinâ apud nos notus: qui in finitimis huic Amphitheatro locis, aliquot annos egit. Non ſemel ipſe luſtrarat, non ſemel cum eo alij: quos etiam nunc viuos nec procul poſitos, teſtes aduocabat obſeruationis ſuæ & dimenſionis. Itaque auſus ſum hac fiduciâ Formam totius operis dare & deſcriptionem: quæ à mente quidem & linguâ aliena erit, à ſtilo tamen & ordine noſtra. In quo ſiquid peccabo, deſignando aut dimetiendo: quæ mea culpa eſſe poteſt, præter credulitatem? quam non nimis herclè deprecor; quoniam reuera, vt Comicus ille ait,

Diu irrepertũ Amphitheatrũ, & tamen repertum.

Quis mihi auctor huius deſcriptionis ſotius.

* *Αὕτη γε χρηστῶν ἐστιν ἀνδρῶν ἡ νόσος.*

Eſt igitur hoc Amphitheatrum, quod dico, manu quidem & arte humanâ factum; ſed ita, vt videri poſſit à naturâ. totum enim exciſum & cauatum eſt in monte, ſine externâ vlla materiatione calcis, lapidis, ligni. Mons in quo & è quo id eſt, abeſt plus minus diei mediæ itinere à Ligeri fluuio, parte eâ quâ ab Andegauis in Pictones itur: vbi pons priſcus, quem* Cæſaris aliqui appellant. Pagus haud procul inde, qui dicitur* Doueus. Mons

*Hic morbus eſſe proprius bonis amat.

Semi-natiuũ Amphitheatrum. Vbi id ſitũ.

*Vulgò. *põt du Sey.*

*Gallis. *Doved.*

Mons eſt lapideus totus, cuius generis ibi plures: ſed lapide tamen non planè duro, quiq́ue cæſuram & ferrum facilè admittat. Color ei, qualis Tyburtino: è quo Titi Romæ Amphitheatrum eſt.

Montis deſcriptio.

Magnitudo montis paullò minus milliare Gallicum in latitudine; in longitudine, duo circiter continet. ſed ea tamen facies, vt in edito ſatis planus & iacens ſit, & ab lateribus vtrimque clementer adſurgat. Cortex, vt ſic dicam, & tegumentum vniuerſi montis, è terrâ eſt: viſcera tantùm è lapide. ideoq́ue non gramine ſolùm, ſed ſegete ſæpè veſtitur.

Quâ parte eius, hoc opus.

In ſummo, ſed paullò tamen ad latus, hoc Amphitheatrum repperis; haud facillimè, quia etiam præſcios, niſi intendant animum, fallat. Cùm enim ſupernè deſpicis; aliquem cauum aut puteum cenſebis, ex iſtis qui ob lapidum excidia vulgati ibi & crebri. Atqui aliud profectò opus eſt; & à Dędalo quopiam acutè inuentum, adfabrè factum.

Gradus in margine & à margine ſummo.

Gradus ſubſelliorum à ſummo margine ſtatim incipiunt; minuunturq́ue, vt ſolet, paullatim euntes in decliue. A ſummo, dico, incipiunt: vt nunc quidem adſpectus eſt. olim vix ambigo, quin cancelli aut * murus aliquis circumpoſitus fuerit, ſiue ad ornandum ſiue magis ad ſeruandum. Aliquid enim certè ſepimenti fuiſſe debet, ad pecudes arcendas & petulcos. At nunc tamen deſcendens, pedem ſtatim ponis in ipſis gradibus: quorum, primo initu, confuſus ſatis adſpectus. Terrâ enim & puluere cottidie complentur: quæ ventus inuehit aut imber. Itaque gramen etiam ibi paſſim: & formoſa olim nec ad hunc vſum loca perambulant informes oues.

* Iſq; cum ſuis portis & ianuis. Non enim hic Vomitoria vlla aut Aditus alij in gradibus.

Gradus gramine obſiti & terrâ.

Qui hæc nobis narrauit, addebat, cultris & ferramentis ea omnia à ſe & comitibus perpurgata, vt formam intuerentur exactè.

Eorum numerus.

Gradus aiebat eſſe numero, LIV. quorum ſupremus, latus capaxq́ue in orbem ped. DCCXLII.

Amplitudo loci in ſummo.

Linea dimetiens in ſummo, longa pedes CCXXXVI.

Podij murus.

At ab imo gradu, ſtatim ſequitur murus, qui Podium attollit & Arenam claudit: eſtque altus pedes IX.

Arena, & in eâ tumulus.

Inde area: & in eâ mediâ (præter morem quidem omnium eiuſmodi theatrorum, quod ſciam) tumulus quidam rotundus, eleuatus, ex eodem lapide: altus pedes VII. aut paullò amplius: longus in diametro, pedes XXX. Is planus in ſuperficie & æquus; excipio quod ad oras à medio paul-

paullùm vergit & deçlinat. In eo ipſo tumulo, æquis interuallis, ſex foramina quędam rotunda item, lata pedes v. quibus impoſita vel adiuncta putealia (omnia, ſemel dictum volo, ex vno eodemque lapide) paullò grandiora quàm ipſa foramina; vti neceſſum, contra illapſum. His putealibus inſerti annuli craſſi ferrei fuêre, (veſtigia & ærugo clarè docent:) vt baculo iis inſerto, admoueri poſſent vel amoueri. Nam aliàs, pondus iis ſatis grande, quodque duo homines ægrè commouerint. Hæc foramina velut oſtiola ſunt, quæ per ſcalas quaſdam coclides ſiue incuruas, ad Viam infrà ducunt, de quâ mox dicam. Scalę igitur totidem, quot foramina: quæ ſingulæ gradibus non magnis XIII. conſtabãt. In orbem tumuli, in ipſo muro, foramina quadra exſecta, quę Scalis illis lumen infundebant ad aſcenſum aut deſcenſum. Foramina hæc ſingula, ita collocata, vt vnum ſeruire Scalis duabus poſſit; velut ex icone vides. At in meditullio ipſo huius tumuli, cauus eſt rotundus ſiue puteus: quem ambigebat meus doctor antiquúmne diceret, an ab hiſtrionibus illis factum, de quibus mox referam. Certè ij vſi ſunt ad malum defigendum: à quo funes dependêrent, & per eos fluitantia vela. Formæ noſtrę ſculptor haud ſatis aptè id expreſſit: captu alioqui pronum.

Foramina in tumulo. *Putealia ad ea tegenda.* *Scalæ, ad oſtiola.* *Foramina alia ad lucem.* *Cauus in medio tumuli.* *Cui vſui.*

Circa hunc tumulum, vt dixi, depreſſior multo Area ambit: quæ lata vndique vſque ad murum podij, pedes XV. Ita diametrum totius Arenæ eſſe oportet, pedum L X.

Arenę reliqua forma.

Hæc Amphitheatri ipſius imago. at iuxta ipſum, in eius latere bina grandia & rotunda, ſiue Cubicula ſiuè potiùs Camerę occurrunt: in eodem illo lapideo monte ſeorſim exciſa. Forma eorum velut pillei nautici, ſiue priſci Romani. Lata ſunt in imo, pedes circiter L X X X. ſed in altum paullatim arctantûr. In faſtigio vtriuſque Foramen patet rotundum, grande pedes IX. quod ad lumen infundendum ſeruit: prorſus eo modo quo Romæ, in Agrippæ vidimus templo. Cubicula hæc, cetera paria ſunt: hoc differunt, quòd vnum, aditus peregrè habet, alterum, nòn habet. Ita enim ſita ſunt vt alterum Internum videatur, alterum Externum. Per hoc in illud ingreſſus patet, per breuem & fornicatam viam: aliàs vndique clauſum. At Externum aditus ſiue vias habet tres. Prima ducit ſubterraneo meatu ad Tumulum

Cubicula adiuncta Amphitheatro. *Situs & deſcriptio eorum.* *Via in altero tres.*

qui in Arenâ,& per Scalas illas ad oſtiola tendit. ita vt infra gradus omnes ſubſelliorum totumque Amphitheatrum abeat, vti cogitanti clarum. Longitudo primæ huius viæ pedes cxxv. latitudo, ped. vii. altitudo, ped. viii. Altera paullò breuior, pariter meatu infero tendit infra omnes gradus, & in * muro podij emergit: ita, inquam, vt in Arenam ipſam rectà ducat. Hæc priore minùs lata, minùs ampla. Tertia via, oppoſita iſtis, foras ſpectabat & vallem montis. Per eam ingreſſus in hoc Cubiculum: per eam item, vt apparet, omnis pluuia & confluges aquarum deriuatæ è toto Theatro Cubiculiſque. Forma harum viarũ ſimilis. factę omnes in lapideo monte, & cauatę in * arcum.

Nec aliæ in muro illo portulæ: contrà, quã in Romano aliiſque.

Sic tamen vt in acutũ pęnè deſinerent, cameratione haud planè rotundâ.

De vſu huius loci.

Opus eiuſque membra (vt quidem conceptus & expreſſio mea ferunt) ſic habent: vſum, ſi placet, breuiter & leuiter delibemus. qui mihi etiam haud ſatis certus. Nam forma ipſa Amphitheatri videtur. clauſum enim in orbem vndique. & vix tamen eſt vt Amphitheatralis vſus. Primùm tumulus ille qui in medio ſurrectior; quid ad pugnam aut curſum? Æquitatẽ enim ea res & planiciem poſtulat, non tumorem aut colles. Deinde area ipſa circumiecta, nónne exigua & anguſta ad Venationes? certè apparet. Quomodo enim ſatis liber ĩn illoquindenûm pedum ſpatio, curſus ferarum hominumque, ac recurſus? An de Theatrali & ſcænico igitur vſu verius eſt? Non abhorret ille tumulus: qui inſtar ſcænę rettuliſſe videtur, in quâ ſpectari poſſent & audiri perſonę. Foramina etiam illa ſena, nõn incommodum vſum habuiſſe videntur, ad actores pro tempore ſubmittendos aut recipiendos. Choragium enim omne inſtrui in cubiculis illis adiunctis occultè potuit: exque iis ornati & parati hiſtriones, viâ ſubterraneâ, venire in hanc Scænam. Sed circumiectæ areæ tum quid fiet? cui rei ſeruiet? Denique rotunditas illa loci & graduum orbis, quomodo idonea Theatro? Vultus enim certè loquentium agentiumq;, obuerti in vnam partem tantùm poſſunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis, qui à tergo. Ideo Theatra hemicycli ſemper imagine facta, bono iure. Niſi ſi fortaſſe velo aut diſcrimine aliquo pars tumuli diuiſa, & ſpectatores coacti in graduum * vnâ parte. Sanè fateor lippire hîc mihi oculos, nec capere vſionem omnem huius loci ſatis certò. De gladiatoribus tantum nihil impedire videtur, quin adfirmem. quibus

Quem neſcias Amphitheatralem, an Theatralem facias. Sunt enim quæ repugnent Amphitheatro. Et Theatro potiùs adludicent.

Cui tamen alia iterùm obſtant.

Ita inquã, vt dimidiata tantùm loci pars inſeſſa.

Gladiatores potuiſſe commodè hic dari.

quibus locus in areâ illâ ſatis laxus, quoniam in gradu ferè inter pugnandum manebât & in ſtatu. Sed quid ſingillatim circumeo? credo reuera varium & miſcellum huius loci vſum fuiſſe: ideoq; formam eius mixtam, nec aptam ad ludicrum vnũ. Potuit venatio in eo dari, ſed ferarum paucarum: potuêre gladiatores: potuêre hiſtriones aut mimi: potuêre velut in ſtadio luctatores & pugiles. quod ipſum genus ludi, valdè crebrum & gratioſum in prouinciis fuiſſe, indicat & indignatur Tertullianus.

Mixtum fuiſſe huius loci vſum.

Cubicula quæ ad latus, mihi noua & ignoti finis. potuêre tamen inſtar ſpoliarij eſſe, ſiue etiam Odæi. quod vtrumque genus adiungi Amphitheatris vel Theatris ſuis ſolere, ſcimus. Receptacula etiam non incommodè fuerint, ad omnem ſcænicum aut arenarium apparatum.

Cui vſui Cubicula.

Pagum autem hunc, qui Amphitheatro haud longinquus, olim aliquid amplius fuiſſe: ſatis conuincamus vel hoc non pagani operis argumento. Viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis; quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæſarianum. cuius viæ pars conſpicitur: pars maxima corrupta eſt, & lapides in ædificia variè abſumpti aut auecti. Sed & incolę ipſi antiquitatem aliquam iactant, & Druides ſedem habuiſſe apud ſe volunt. Ceterùm bella vetera fortaſſe, & (quod magis conſtat) Anglicana, incendiis quidquid & quo nomine id fuit delerunt. *Douconam Ptolomæi fuiſſe, non vanè ego ſuſpicer; ex nominis quod pagus nunc pręfert claro argumento. & collocatio ipſa Ptolomæi non diſſidet.

De pago ipſo, qui antiquus.

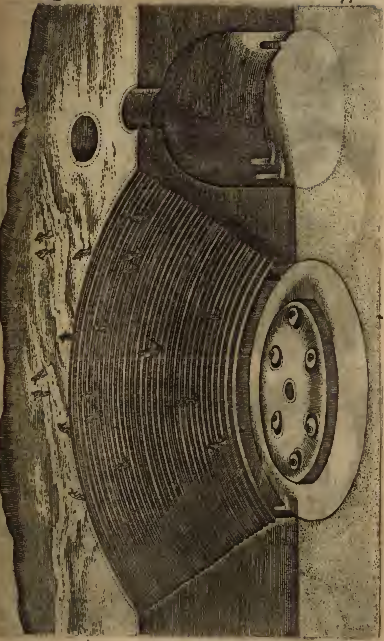
*Rectè enim ex Doucona, Doué; curtata voce, vt ſolet.

Narrant regem vel heroëm potiùs, verè magnum Franciſcum, anno ∞. Iↄ. x x x I x. circumforaneis quibuſdam hiſtrionibus, qui Apoſtolorum acta repræſentabant, permiſiſſe hũc Amphitheatri locum ad ſpectacula ea edenda. Illos purgaſſe, ornaſſe, & magnum populum contraxiſſe. ex quo conuentu, qui dies triginta perſeuerauit, multum atque vberem quæſtum ad paganos rediiſſe. Eâ re motos, impetraſſe à rege, Nequis in poſterum illic lapidem excidiſſe vellet, propius ab eo Amphitheatro perticas x x x. Crebris enim effoſſionibus, abſque eo interdicto fuiſſet, interitus iam imminebat huic loco. Tantum ſciui, tantum audiui. ſiquid aliter eſt: mendacium ego fortaſſe dixi, at non ſum mentitus.

Hiſtriones non ita nuper hunc locum celebrarunt.

Edictum regis pro Theatro.

LES.ARENES.A.DOVE.EN.POICTOV.
LÆVINVS F. AN. 1584.
MERIDIES.
ORIENS.
SEPTENTRIO.
OCCIDENS.

AMPHIT. DOVEON.

AD LECTOREM.

MONITVM *te volo, Lector, incidiſſe me cùm hæc ſcripſiſſem in Eliæ Vineti eruditiſsimi viri libellum, qui Burdigalenſium Antiquitates continebat vulgatâ Gallorum linguâ. In eo de Amphitheatro eius vrbis, hæc ferè. Situm eſſe ab vrbe veteri* CCCC. *circiter paßibus. Longitudinem arenæ eius eſſe pedum* CCCLXX. *latitudinem,* CCXXX. *Vulgò palatium Galieni appellari, fortaſſe eò quòd is Princeps exſtruxerit. vocari etiam Arenam: idq́ nomen exſtare in monumentis Eccleſiæ S. Seuerini. Formam eius etiam vidi & accepi ab amico: ſed in quâ pretium nullum expreßionis.*

APPROBATIO.

Hos duos Iuſti Lipſij de Amphitheatris libros dignos cenſeo qui recudantur, tum ob genus dictionis priſcum aſtrictumque, tum quòd eruditis eiuſdem de Gladiatoribus ac Venatione libris, qui veterum Monumentis plurimum lucis adferunt, veluti facem præferant, nihil interim admiſcentes quod ſanæ fidei quoquo modo repugnet. Hac 22. Iulij 1598.

Guiliel. Fabricius Nouiomagus, Apoſtolicus ac Regius librorum Cenſor.

PRIVILEGIVM CÆSAREVM.

RVDOLPHVS SECVNDVS diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator ſemper Auguſtus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ Rex, Archidux Auſtriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirtembergæ, &c. Comes Tirolis, &c. Noſtro & Sacri Imperij fideli dilecto IVSTO LIPSIO gratiam noſtram Cæſaream. Poſtquam inter alia, quę DEVS immortalis hominibus liberali manu dedit dona, illuſtria inprimis illa & quaſi diuina ſunt, quæ in litteris liberalibuſque diſciplinis conſiſtunt, quibus ſcilicet homines non tantùm ab animalibus ceteris rationis expertibus, ſed à rudi etiam & imperito hominum vulgo ita diſtinguuntur, vt tanquam Dij quidam ſplendeſcere in terris videantur: rem ſanè præclaram ſeque dignam illi præſtant, qui diligentem iis ipſis in litteris ac diſciplinis operam ponunt; præclariſſimam verò & Reipub. vtiliſſimam, qui eas ita excolunt, vt aliorum menti docendo, ſcribendo lumina præferant, eoſque ex ignorantiæ tenebris quaſi manu educant. Quos excitare, quos amare atque animare ad dignitatis noſtræ munus, ad quod Diuino vocati beneficio, conceſſuque ſumus, inprimis pertinere exiſtimamus. Cùm itaque ab iis, quorum nobis ſpectata fides, quique iudicare de Litteris poſſint, acceperimus, inſignes te animi ingeniique tui dotes tibi à natura inſitas à primis temporibus ætatis tuæ ita litterarum ac diſciplinarum ſtudiis excoluiſſe atque exornaſſe, vt olim iuuenilibus adhuc annis præclara floreſcentis minimeque vulgaris eruditionis ſpecimina præbueris, dum obſcura in antiquis ſcriptoribus loca, quæ quædam tanquam luſtra erant, illuſtraſti, quæque in iis iniuria temporum deprauata & corrupta fuerunt, reſtituiſti, dum vetuſta Latinæ antiquitatis rudera in nouam ſubinde ſtructuram ſingulari artificio eleganter conuertiſti: ad exquiſitam adeò & raram doctrinam, quæ magnam de te apud doctos quoſque viros opinionem excitarit, perueniſſe, eamque variis abs te libris acri & graui cum iudicio ſcriptis atque in lucem editis oſtendiſſe, vt in eo quod tam feliciter tractes ſcriptionis genere paucos tibi pares hodie reperire ſit: iam verò matura te ætate virum, viro magis magiſque digna, & viris doctis grata ac Reipub. vtilia ſcribere, quæque à primis illis Romanis olim auctoribus ſcripta fuerunt, à mendis purgare, & lectiſſimos quoſque ex Muſarum hortis, in quibus aſſiduè verſeris, flores colligere, concinnare, quibus Lectores mirificè recrees, & eorum pectus ad prudentiam, probitatemque informes: haudquaquam prætermittere voluimus, quin Reipub. ad quam hæc abs te ornamenta conferuntur, cauſa, Cæſareo te noſtro elogio decorandum, & quamuis per te ſatis ipſe animatus ſis, animandum magis patrocinioque noſtro defendendum pro benigna noſtra in te ſuſciperemus voluntate. Quoniam verò lucubrationibus atque operibus tuis in lucem edendis, peculiarem te eligere velle Typographum, accepimus, Diplomate hoc noſtro priuilegioque te & Typographum tuum aduerſus quorumcumque fraudem, qui lucri cauſa, quod fieri ſolet, eadem excudere aut typis imitari fortè velint, munitos cupimus. Quamobrem pro auctoritate noſtra Cæſarea decernimus,

mus, ſtatuimus, vetamusque, ne quis Typographorum, Bibliopolarum, aut aliorum, qui librariam negotiationem exercent, eos libros, quos tu editurus es, quocunque modo, charactere, aut forma, ſiue integros, ſiue aliquam eorum partem typis imitari, edere, excudere, aut venundare intra ſacri Romani Imperij, Regnorumq; ac Dominiorum noſtrorum hæreditariorum fines triginta annis proximis à primo editionis die computandis, abſque tuo tuorúmve hæredum conſenſu audeat: Hac autem lege addita, vti tria vt minimùm cuiuſque libri exemplaria, quemadmodum moris eſt, ad Imperialem noſtram Cancellariam mittantur. Si quis verò edictum hoc noſtrum tranſgredi, violare, aut contemnere deprehenſus fuerit, eum non ſolùm eiuſmodi libris, tibi, hæredibúſue tuis, auxilio Magiſtratus, vbicunq. reperti fuerint, vendicandis, priuari, ſed triginta etiam Marcharum auri puri mulcta, cuius ſemiſſis quidem Fiſci noſtri Procuratori, fraudis vindici: alter verò ſemiſſis, tibi hæredibúſue tuis pendatur, puniri volumus. Mandantes vniuerſis & ſingulis noſtris & ſacri Romani Imperij ſubditis & fidelibus dilectis, tam Eccleſiaſticis quàm Politicis, cuiuſcumque ſtatus, gradus aut ordinis extiterint, præſertim verò iis, qui in Magiſtratu conſtituti, vel ſuo. vel ſuperiorum ſuorum loco aut nomine, ius dicunt, iuſtitiámue exercent, ne quemquam hoc Priuilegium noſtrum impunè violare, ſpernere aut negligere patiantur: Sed, ſi quos contumaces compererint, conſtituta à nobis mulcta, eos puniri & quibuſcumque modis coërceri curent, ni & ipſimet grauiſſimam noſtram in ſe conuertere indignationem velint. Id quod hoc Diplomate, manu noſtra ſubſcripto, & Cæſarei noſtri ſigilli impreſſione munito, confirmamus. Datum in arce noſtra Regia Pragæ, die prima menſis Auguſti. Anno Domini Milleſimo, Quingenteſimo, Nonageſimo ſecundo: Regnorum noſtrorum Romani decimo ſeptimo, Hungarici vigeſimo, & Bohemici itidem decimo ſeptimo.

Subſign.

RVDOLPHVS.

Iacobus Curtius à Senfftenaw.

Ad mandatum ſacræ Cæſareæ M^tis proprium.

Io. Barvitius.

Additum ſigillum Cæſ. M^tis in cerâ rubrâ.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

PHILIPPVS Dei gratia Hiſpaniarum, &c. Rex Catholicus, diplomate ſuo ſanxit, nequis, Iuſti Lipſij Hiſtoriarum in alma Vniuerſitate Louanienſi Profeſſoris, & item Hiſtoriographi ſui libros quoſcunque, à Cenſoribus legitimis approbatos, præter ipſius, heredúmve eius, voluntatem, intra triginta annos à prima ſingulorum librorum editione computandos imprimat, aut alibi terrarum impreſſos, in has inferioris Germaniæ ditiones importet, venaléſve habeat. Qui ſecus faxit, præter librorum confiſcationem triginta marcharum auri puri illatione mulctabitur. Vti latiùs patet in litteris, datis Bruxellæ XIV. Febr. M. D. XCVII.

Signat.

Verreycken.

Tibi J*OANNES* M*ORETE, pro amicitiâ quæ mihi cum Plantino (heu, quondam meo) & Plantinianis eſt ac fuit, tibi, inquam, permitto, vti hos* DE AMPHITHEATRIS *libros auctos & correctos, typis tuis excudas ac diuulges. Nequis alibi alius præter te, cupio ſiue iubeo, ex lege quam magnus Cæſar & Rex meus dixerunt.*

Iuſtus Lipſius.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
APVD IOANNEM MORETVM.
cIↃ. IↃC. IV.

A01 1467923